

VŠEHRDOVO PRÁVNICKÉ DÍLO V DOCHOVANÝCH RUKOPISECH

František Čáda

Dosavadní rozlišení redakcí Všehrdova díla. — Vydání Hankovo a Jirečkovo, jejich vzájemný poměr a kritika.

Rukopisy vladislavské redakce. Vyloučením rukopisů s texty méně spolehlivými k rukopisům nejbližším původnímu znění vladislavskému.

Redakce smíšené: vladislavská se staršími, starší s vladislavskou. Jejich upotřebitelnost při textové kritice.

Rozbor starších redakcí a jejich pozůstatků v pořadí knih.

Vznik a růst díla: nejstarší práce o třech knihách. Knihy další. Určení jejich vzniku.

Rukopisy nejbližší znění nejstaršímu Všehrdovy práce.

Seznam rukopisů.

Od prvních literárních studií o největším díle Viktorína ze Všehrd,¹ které obyčejně je zváno „O právech země české“, ale zejména po dvojím vydání tohoto spisu, a to po méně zdařilém prvním vydání Hankově² s předmluvou Františka Palackého, a konečně po mnohem dokonalejší edici na svou dobu značně poučeného Hermenegilda Jirečka,³ je dobře známo, že Všehrdovo dílo v konečné podobě se na mnoha místech liší od znění, která mu předcházejí. Tato starší znění byla samým autorem prohlášena v explicitu díla za neplatná a za zrušená slovy, kde si ztěžuje, že jeho prvotní zpracování se dostalo na veřejnost proti jeho vůli takto:⁴

„Než to sepsanie, kteréž ne mnú, než jiným, neviem kým, jest některým toliko vydáno a ne všem vůbec bez mé vůle, bez mého vědomí, já jako nedokonalé odvolávám, neb jest ani opravené, ani mnú vydané, než z připsu a s škaret přepsané.“⁵

Oba vydavatelé si rozdělili redakci — nahrazují tu starší a méně obvyklý termín „recensí“ — byli dobře vědomi, protože se s nimi setkávali v ruko-

¹ Bibliografii k dílu Viktorína ze Všehrd viz v mém článku: „Viktorín Kornel ze Všehrd na pražské universitě“ v: Památník spol. čes. práv. „Všehrd“ 1918 str. 256 až 258 a dodatky k ní při člancích v „Listu čes. práv. Všehrd“ II. 1921. Čís. 1—2.

² „Viktorín Kornelia ze Všehrd O právech a súdech i o dskách země české“ (Praha, Kronberger i Rivnáč, 1841).

³ „Viktorín ze Všehrd O právech země české knihy devatery“ (Praha, Spolek čes. práv. Všehrd 1874).

⁴ Cituji vydání H a n k o v o „H :“ s údajem strany nebo knihy a kapitoly, J i r e č k o v o „J :“ s údajem strany nebo knihy, kapitoly a (nepůvodního) paragrafu (§). Varianty vybírám jen nejnutnější, cituji podle jediného rukopisu a nevšímám si pravopisných změn v jiných rukopisech, podle filologického způsobu: slovo] značka rukopisu a varianta.

⁵ Podle Ms. 21. — z připsu] mylně přepsáno místo: z přiepisu. — Mss. 7, 28: z připisy [!].

pisech. Hanka zaznamenal těchto variant méně než Jireček, který je uvádí vždy před kapitolou. Přesto se oba editoři rozhodli pro základ svých edicí vzít konečnou (vladislavskou) redakci, ačkoliv Hanka míní, že je více rukopisů se staršími redakcemi a Jireček uvedl, že starší redakce jsou leckdy zajímavější, než redakce konečná. Oba vydavatelé správně, byť zhruba, odlišili redakci konečnou, pro kterou podle jejího věnování králi Vladislavovi se hodí pojmenování „vladislavská“, a dřívější, kterou podle věnování pánům Kostkům z Postupic, obvykle v literatuře zveme „postupickou“.

Ale toto lišení vystihuje jen podstatné rozdíly. Oba editoři změny přičítali pozdějším opisovačům a nevšímali si dosti pozorně řady variant, zvláště při redakcích starších. Hanka a Jireček, jak bude ještě pověděno, sledovali spíše „textové“ vydání a proto opomenuli varianty vladislavské redakce a neřešili otázku, jak se na těchto různých zněních účastnil sám Všehrd,⁶ ačkoliv v mnoha případech jde o celé části textů. Také dojem, že rukopisů starších znění je více, je pouze zdánlivý, protože v řadě rukopisů jsou redakce smíšené, které jsou v dochovaných textech otázkou zcela zvláštní. Jireček, jehož vydání dále budeme nejčastěji používat, protože je lepší, než Hankovo a je také nyní dostupnější, i při vydání Všehrdova díla setrval na způsobu, jak vydával všechny texty ve své záslužné sbírce „Codex iuris Bohemici“,⁷ totiž vydat pouze jeden text, a jestliže na rozdíl od jiných právních knih vydávaných v „Codexu“ připojil varianty ze starších redakcí, je to výmluvným svědectvím, jak se Jireček obeznámil s Všehrdovým dílem. Je však překvapující jeho přiznání, že použil jen 7 rukopisů a proti nim ponechal bez povšimnutí ostatní, ač některé, zejména musejní mu byly jistě snadno přístupné.⁸ Jireček patrně na popud vyšlý ze strany nakladatele spolku českých právníků „Všehrd“, jehož tehdejší předseda Josef Stupecký (1871) byl autorem návrhu vydat toto dílo starého českého práva,⁹ uspořádal své vydání také jako samostatný svazek. Tento svazek rozšířil o obšírnou předmluvu, připojil k němu cenné průvodní poznámky, soupis rukopisů, životopisný materiál leckdy reprodukující prameny v celku, seznam Všehrdových citátů z desk, přísloví a rčení Všehrdem zachovaná a konečně věcný rejstřík. Znění ze starších redakcí způsobem poněkud nezvyklým předdeslal jednotlivým kapitolám, protože studiem rukopisů, zejména křižovnického¹⁰ byl přiveden k poznatku, že se text vladislavský značně liší od starších redakcí. Ovšem Jireček nevyčerpal všechny varianty a proto jeho edice může dnes sice stačit k porozumění

⁶ Používám tohoto vžitého jména s výhradou, ale neužívám druhého jména Všehrdova „Kornel“, protože se s ním v rukopisech nesetkáváme.

⁷ Všehrdovo dílo vyšlo v CIB jako svazku III. díl 3.

⁸ Srov. J: str. 519–521.

⁹ Zikmund Winter, *Ze studentských vzpomínek*. Vybral M. Novotný. (Praha 1940) 21. Po Stupeckém ve starostenství následoval Albín Bráf.

¹⁰ Ms. 11.

obsahu, ale kritickému poznání již nevyhovuje. Tomu by mohlo odpomoci jen nové kritické vydání. Není-li možno zatím pomýšlet na tento úkol, pokusím se o řešení aspoň předběžné a průpravné, které by na podkladě důležitých míst Všehrdova díla nás přiblížilo textové kritice, jak redakce vladislavské, tak redakcí starších.

Jako obvykle u právních knih, nemáme dochován autograf Všehrdův nebo věrný opis autografu, při čemž u Všehrdova díla se setkáváme s další nesnází, že Všehrd starší redakce několikrát přepracovával. Důvod, proč se autor ke konečné redakci rozhodl, je obecně známý, třebaš jej Všehrd spíše ve svém díle zatajuje, než vysvětluje: po vítězství vyšších tříd, stavu panského a rytířského, nad městy, kdy šlechta a zejména páni prosadili podle své vůle vydání zemského zřízení roku 1500,¹¹ Všehrd se rozhodl nově zredigovat své původní dílo.

Své nové zpracování Všehrd připsal samotnému králi Vladislavovi a je tedy samozřejmé, že z něho vypustil vše, co by bylo způsobilo jakoukoliv nevůli ze strany Vladislavovy. Jak je známo, král Vladislav nepatřil k vynikajícím panovníkům a často kolísal mezi násilnickými řešeními a ústupky s poddajností, kterou všelijaké předstírané lichotky dovedly znamenitě politicky využít.¹² Za této politické situace Všehrd vypustil a změnil vše, co by bylo mohlo se dotýkat jak osoby královy, tak i kruhů, které tuto politiku vedly. Ale Všehrd šel dále. Sžil se patrně již natolik se změnami, že hledal odůvodnění pro nová stanoviska, která zaujaly osoby vedoucí politiku po zemském zřízení, ač dříve vyslovoval názory jiné a zhusta opačné. Tyto rozdíly mezi novou „vladislavskou“ redakcí díla Všehrdova jsou body, odkud můžeme vycházet při rozlišení redakcí a to vladislavské a redakcí dřívějších, které však nejsou daleko tak jednotné, jak by se zdálo z dosavadních vydání.

Pro poznání a rozeznání tedy redakcí díla Všehrdova je nutno vyjít z pevného bodu a tím je jedině text vladislavský, jak jej někdy v letech 1502 až 1508¹³ v době značně politicky rozbouřené Všehrd zredigoval do konečné formy. Není snadno jej rozeznat od jiných znění, protože se téměř ve všech knihách hlásí v jejich záhlavích věnováním:¹⁴

K nejjasnějšímu knížeti a pánu, panu Vladislavovi, uherskému, českému etc. králi, markrabí moravskému etc. o právech zemských Viktorína ze Všehrd počínají se knihy“ atd.

¹¹ Podrobněji viz J. str. XIII—XIV, můj článek ve „Všehrd“ II. 1921. 6—7. Též P a l a c k ý, *Dějiny* V. 2, (1878) 25, 26.

¹² Velmi výstižně a proti omluvám jej charakterisoval P a l a c k ý, *Děj.* V. 2. (1878) 5—6.

¹³ O datování J: str. XIV.

¹⁴ Před každou knihou. Rukopisy mají značné kolísání, tak jen „Nejjasnějšímu“ atd., zkracují titul nebo jej pozměňují a konečně upravují i název díla např. „O právech země české“, což však není závažné pro pravý název díla. Tyto rozdíly nejsou podstatné. Srov. Mss. 9, 20, 21, 22, 28, jinak Mss. 7, 14, 17, 30.

Pro konečnou redakci je ještě spolehlivější a charakterističtější oslovení „nejjasnější králi“ v předmluvě, které je vstaveno úplným textům v čelo první knihy takto:

„Země česká od založení svého, nejjasnější králi, až do tohoto času jak položením okolní země převyšuje“ atd.

Předmluva nebyla Všehrdem proti dřívějším zněním podstatně změněna, zvláště nedoznala změn ze stanoviska právníckého, protože je mnohomyšlným úvodem zcela humanistickému způsobu odpovídajícím, nikoliv však formulací celkového pojetí českého práva. Při jejím čtení maně nám vyvstane v mysli „Přepis listu“, jímž o století před Všehrdem uvedl svou právní knihu „Práva zemská česká“ nejvyšší sudí Ondřej z Dubé, který také začíná oslovením krále Václava s plným jeho titulem.¹⁵ Všehrd nepochybně znal dílo Ondřejovo, ač snad neznal autora již jménem,¹⁶ ale byl příliš nízce postaven v hierarchii zemských úředníků proti nejvyššímu sudímu, jakým byl Ondřej z Dubé, nadto rádce dvou králů, a nemohl si dovolit karatelský tón, jako jej čteme v krásném úvodě k „Právům zemským českým“. Ale s Ondřejem se stýká Všehrd i ve zkrácené formě titulu své práce, třebaš v úvodě spíše rétoricky než právnícky vykládá výtečnost Čechů a znamenitost jejich práva. Naproti tomu výtky, které Všehrd vepsal ve svou předmluvu, jsou (zejména proti Ondřejovým) podány velmi mírně. Obmezují se jen na protahování sporů aneb jsou nacionalisticky zaměřeny proti Němcům, ačkoliv je dosti pozoruhodné, jak Všehrd i v těchto protiněmeckých pasážích měnil svou formulaci, jednou ji více vyhrocuje, jindy umírňuje.¹⁷

Abychom mohli získat pevné východisko ve vladislavské redakci, je nutno si provést v hrubých rysech rozbor textů, jak se nám v dosud známých rukopisech dochovaly. I když zatím nečítáme ty rukopisy, v nichž se mísí redakce vladislavská s texty redakcí starších, není jich málo. Můžeme již předem konstatovat, proti názoru dřívějšímu, že je jich více, než rukopisů s redakcemi staršími, které jsou mnohem vzácnější, zvláště jsou-li nepokaženy zněním novějším.¹⁸ Předem si také vyloučíme rukopis Petra Vokouna z Vokouniusu,¹⁹ který je chrestomatie²⁰ z díla Všehrdova, a který dosvědčuje, jak ještě v druhé polovině 18. století se zajímal právník o některé části díla Viktorína ze Všehrd, kterého si však zaměnil s jeho jmenovcem Šlechtou ze Všehrd.²¹ Také samozřejmě zcela novodobý překlad

¹⁵ Srov. moje vydání „Ondřeje z Dubé Práva zemská česká“ (Praha, 1930) čl. 1.

¹⁶ Viz předmluvu vydání zvl. str. 25.

¹⁷ V předmluvě (I: str. 6) 1. odstavec končící „O Němcích mluvím“, který v starších redakcích je značně mírnější.

¹⁸ Pochopitelně nečítám ty rukopisy za smíšené, které mají vpisky a přípisky.

¹⁹ Ms. 17.

²⁰ Vokoun sám v úvodě „Animadversio“ přiznává, že opisoval z rukopisu Putzlache-rova, tedy lobkovického (Ms. 5).

²¹ O Vokounovi Herm. Jíreček, *Právnícký život* (1903) 448 až 449 čís. 367 a OSN. XXVI. (1907) 908.

do němčiny od F. Xav. Zvěřiny nemá význam pro naše problémy sledovat.²²

Obraťme se nejprve k otázce, podle kterých rukopisů byla pořízena obě dosavadní vydání. Hermenegild Jireček v předmluvě²³ tvrdí, že H a n k a své vydání uspořádal podle rukopisu Kinských²⁴ a toliko v závěru přidal některá odchylná čtení ze starších rukopisů křižovnického a lobkovického.²⁵ Ale posledně dva jmenované rukopisy mají redakce smíšené a pokud jde o předpokládanou předlohu v rukopise Kinských, Jireček jej sám neznal.²⁶ Je téměř nevysvětlitelné, jakým způsobem unikl Jirečkoví musejní rukopis,²⁷ z něhož Hanka patrně dal přímo sázet, protože se v něm vyskytuje nejen dvakrát stylisovaná jeho předmluva k edici a mnoho přípisků a dopisků vlastní rukou Hankovou, které se vesměs shodují s jeho vydáním, ale i titulní list a zvláště censurní klausule („imprimatur“), příkazující vypustit místa censurou škrtnutím označená jako závadná.²⁸ Naproti tomuto rukopisu rukopis Kinských daleko neodpovídá vydávanému textu Hankovu, ačkoliv má dosti hojné přípisky a poznámky psané tužkou rukou Hankovou. Při bližším porovnání seznáme, že Hanka doplňoval zejména chybějící slova nebo celé věty v rukopise Kinských podle musejního rukopisu, ačkoliv je pravda, že naopak některá čtení bral také z rukopisu Kinských a vpisoval je nebo jimi opravoval v musejním rukopisu.²⁹ Tedy základem Hankova vydání byl musejní rukopis a protože je to rukopis velmi kusý, takže mu chybějí nejen originální celé listy, ale i složky, dopisoval jej, a to, jak sám přiznává podle jiného rukopisu musejního, tak zvaného Mikanovského.³⁰

Nesnadnější je zjištění, odkud pro své vydání čerpal základ textu J i r e č e k. Praví jen,³¹ že „hlavní text jest otištěn podle sepsání vladislavského“, tedy podle konečné redakce, protože to jediné bylo spisovatelem za pravé prohlášeno. Řešení této otázky musí vyjít z jeho soupisů rukopisů, který připojuje k samostatnému vydání³² a v němž odlišuje rukopisy, kterých „mohl užítí osobně“, od rukopisů, „které zná ze zpráv jiných“.

²² Srov. o něm v příloze jako Ms. 31.

²³ J: str. XXXI.

²⁴ Ms. 4.

²⁵ Mss. 11 a 5.

²⁶ J: str. 520 uvádí rukopisy Kinských třikrát: poprvé se správným odkazem na Hanka, ale s mylnou signaturou, pak v rubrice rukopisů, které zná „ze zpráv jiných“ ještě dva rukopisy, jednou se správnou nynější signaturou ale mylně jako klementinský a podruhé bez signatury. Jde o zřejmý omyl, protože je téměř vyloučeno, že by se v knihovně Kinských za posledních 100 let ztratily dva rukopisy Všehrdovy.

²⁷ Ms. 16.

²⁸ O tomto velmi známém zásahu rakouské censury viz Fr. Palacký, *Gedenkbätter* (1874) 107—109 a stručně J: str. XXXI.

²⁹ Protože pro tuto studii nemá význam blíže sledovat poměr Ms. 4 k Ms. 16, přestávám jen na zjištění.

³⁰ Ms. 12.

³¹ J: str. XXXII.

³² J: str. 519—521.

Prvá skupina čítá sedm rukopisů včetně i rukopisu Kinských, o němž podle vlastního přiznání čteme, že jej neměl v rukou, druhá vypočítává 16 rukopisů, ale mezi nimi jsou i opakované rukopisy Kinských a pak několik málo, které jsou dnes nezvěstné a pro nedostatek údajů Jirečkových a po případě i Hankových veškerá pátrání mívá se cílem.³³ Podle tohoto seznamu by se zdálo, že základ k vydávanému textu vzal Jireček buď z rukopisu vídeňského (dříve ambrasského)³⁴ nebo z klementinského druhého, nebo z rukopisu chrudimského.³⁵ Ale při podrobnějším studiu je nutno vyloučit jako Jirečkovu předlohu rukopis klementinský druhý a stejně jemu příbuzný filiačně i chrudimský,³⁶ protože (podobně jako třeboňskému a Hankovu) chybí značná část ve čtvrté knize. Zbýval by tedy jen rukopis vídeňský, ale tomu správně Jireček vytkl chyby zaviněné řemeslným opisovačem, patrně nerozumějícím dostatečně smyslu výkladů Všehrdových. Jireček nemohl však užít ani rukopisu křižovnického,³⁷ protože jde o rukopis, v němž jsou smíšeny různé redakce, kdežto on vydával text vladislavský a z podobných důvodů nemohl pro vladislavský text užít ani textů rukopisů jak klementinského³⁸ a klementinského prvního (Pešínova),³⁹ protože oba zachovávají znění starších redakcí předvladislavských. Porovnáním docházíme k výsledku, že se Jirečkem vydávaný text neshoduje ani s jediným rukopisem uvedeným v jeho seznamu rukopisů, kterých „osobně použil“. Jireček je natolik spolehlivý, že udával své prameny, z nichž čerpal, ale ve svém „Codexu iuris bohemicum“ nehleděl k rukopisným variantám, protože chtěl předložit jediný text, jako to učinil také u jiných pramenů dříve vydaných v „Codexu“. Proto i při vydání díla Viktorína ze Všehrd se přidržel tohoto způsobu. Bylo by neúměrné provádět důkaz do detailů, ale je téměř jisté, že Jireček převzal text Hankova vydání, ale značně jej poopravil a změnil, jak to poznal z jiných rukopisů nebo jak se to domýšlel. Takto vznikl uměle vytvořený text, někdy dokonce tak, že nevíme, proč pro to či ono znění se rozhodl. Nepočínal si o nic jinak, než jak v tehdejší době pracovali jiní jeho současníci a i sám Hanka, když do uvedeného rukopisu Všehrdova díla vpísoval různé dodatky, vypouštěl termíny nebo je nahrazoval jinými slovy. Pro příklad budiž uvedeno ukázkou srovnání obou vydání s textem rukopisu Boškova.⁴⁰

³³ Viz v seznamu rukopisů.

³⁴ Ms. 30.

³⁵ Ms. 26.

³⁶ O této příbuznosti se Jireček překvapivě nezmiňuje, ač u vídeňského rukopisu Ms. 30 správně uvedl chyby a odchylky.

³⁷ Ms. 11.

³⁸ Jirečkovu označení není vhodné, ale užívám je, protože je vžito. Častěji užívám některých označení, jak je uvádím vedle staršího označení v seznamu rukopisů.

³⁹ Ms. 1.

⁴⁰ Ukázka je vzata z počátku 3. kapitoly „O trhu“ ve IV. knize. Ms. 21 je rukopis Boškův (v. seznam rukopisů).

Hankovo vyd.:

Mezi lidmi všelikých řádův a obchodův počátek kupování od frajmarkův a směn znikl jest.

Neb za starých a za najprvnějších lidí nebylo jest peníze, než nerozdielně koupě a záplata ně (!) jmenována jest bývala. Neb jeden každý vedlé potřeby své sobě neužitečným na užitečné a potřebné jest frajmarčival.

Jirečkovy vyd.:

Mezi lidmi všelikých řádův a obchodův počátek kupování a prodávání od frajmarkův a směn znikl jest.

Neb za starých a za najprvnějších lidí nebylo jest peněz, než rozdielně koupě a záplata jmenována jest bývala. Neb jeden každý vedlé potřeby své sobě neužitečným na užitečné a potřebné jest frajmarčival.

Ms. 21:

Mezi lidmi všelikých řádův a obchodův počátek kupování a prodávání od frejmarkův a směn znikl jest.

Neb za starých a za najprvnějších lidí nebylo jest peníze, než nerozdielně koupě a záplata jmenována jest bývala. Neb jeden každý vedlé (!) potřeby své neutečným sobě na užitečné a potřebné jest frejmarčival.

Podobných případů, které dokládají nepatrné rozdíly a spíše ukazují shody obou vydání, bylo by možno uvést velmi mnoho. Také odchylky od rukopisů jsou zřejmé a někde zásadního rázu. Ale tyto nedostatky textu, jak jej vydal Jireček, ovšem neznamenaají, že bychom směli jeho práci odmítnout. Je ovšem s podivem, proč Jireček neužil rukopisů, zejména musejních, které mu jistě by bývaly přístupné, ale i tak Jirečkovu práci vzhledem k době musíme hodnotit jako průkopnickou. Poznatek z kritiky je však velmi důležitým poučením, abychom pro přesné znění jak z hlediska právního poznání, tak i po stránce filologické, pokud se nám nedostane nového a kritického vydání Všehrdova, se nespolehali na dosavadní vydání, ale obrátili se přímo k rukopisům. A protože nemůžeme pro jednotlivé detaily probírat všechny rukopisy, je třeba znát jejich hodnotu, a proto se pokusím utřídit je eliminační metodou a jejich výběrem dospět k rukopisům, které nám dochovávají text nejbližší podobě, v jaké ji dedikoval Viktorín ze Všehrd králi Vladislavovi. Z tohoto pevného bodu a nikoliv z edicí dosavadních se obrátíme k redakcím starším předvladislavským, které jsou proti této mladší značně komplikovanější.

*

Pro zjištění rukopisného textu, který s největší pravděpodobností je nejbližší textu původnímu, nezbyvá, než nejprve vyloučit rukopisy mladší, tedy takové, které vznikly opisováním odvozených textů od textu původního. V našem případě, jestliže nepočítáme s rukopisem Vokounovým, o němž již dříve byla řeč,⁴¹ a který vynechává nejen části kapitol, ale

⁴¹ Ms. 18.

někde, jako zejména v knize deváté, se spokojuje jen s opisem nadpisů (rubrik), je nejprve nutno vyloučit dosti značnou skupinu rukopisů, kterou bychom mohli označit za „hradeckou“, protože jako její předloha vynikají rukopisy vzniklé v Hradci Králové. Je to především rukopis opsaný r. 1593 Janem Vencelínem t. řeč. Boleslavským, písařem v Hradci Králové nad Labem⁴² a podle něho téměř doslovně rukopis nyní třeboňský, který r. 1622 dokončil nepochybně jeho přímý příbuzný, syn nebo vnuk, a rovněž písař hradecký Václav Vencelín.⁴³ Mezi těmito časově z doby před rokem 1603 stojí další rukopis, nyní chrudimský, který patřil známému budíteli z Jiráskových románů Josefu Liboslavu Zieglerovi,⁴⁴ který si jej patrně jako milovník starých památek české literatury opatřil někde na Hradecku, když tam kaplanoval v Dobrušce nebo byl lokalistou v Dobřanech, nebo dokonce když působil jako profesor v samotném Hradci.⁴⁵ A konečně je to sám Hankovský rukopis, o kterém jsme si již pověděli,⁴⁶ a který, protože byl značně kusý, Hanka podstatně doplnil. U rukopisu kusého, kde chybí celé strany a tím i kapitoly, je ovšem velmi nesnadno zjišťovat, do které skupiny patří, naštěstí však je tu velmi jasná odchylka, která se opakuje ve všech těchto čtyřech rukopisech: v čtvrté knize v hlavě 11. „O zprávě“ je text zcela shodně porušen tak, že tato hlava končí již slovy „*leč by dědiny druhého zprávce*“ a navazuje bez přerušení v hlavě 16. „O odhádání“ až v první třetině hlavy slovy „*k tomu obeslal, má se raditi s pány*“. Chybí tedy velká část hlavy „O zprávě“, dále celá hlava 12. „O třetině“, 13. „O úmluvě“, 14. „O zvodu“, 15. „O panování“ a z poslední hlavy čtvrté knihy 16. „O odhádání“ první třetina.⁴⁷ Patrně předlohou byl rukopis Jana Vencelína⁴⁸ který buď při opisování — nepochybně velmi mechanickém, protože si ani neuvědomil nesouvislost obou dílů — nepozorností vynechal tuto část a jeho následovníci také to nepoznali, nebo vynechal omylem ze své předlohy některé listy, ač partie je tak značná, že nejspíš už v jeho předloze chyběla. Celkem však je možno říci, že jde o text, který byl opisován řemeslně a bez valného zájmu k vlastnímu obsahu, i když nám tyto rukopisy „hradecké“ skupiny zachovávají až na maličkosti text, jak se na něm ustálili opisovači konce 16. a počátkem 17.

⁴² Ms. 3. Srov. o něm J: str. 520.

⁴³ Ms. 29.

⁴⁴ Životopisná data Zieglerova např. OSN. XXVII. (1908) 603.

⁴⁵ Ms. 26.

⁴⁶ Ms. 16. Hanka v tomto rukopise na p. 463 připsal, že rukopis patřil prof. Mikanovi (Ms. 12), poukazuje však tím na rukopis, z něhož opisoval své doplňky kusého rukopisu Ms. 16. ve svém vydání Všehrdova díla str. X. Hanka uvádí, že předmluvu „postupickou“ koupil z pozůstalosti po prof. Härtlovi a vlepil ji do tohoto kodexu. Vskutku v Ms. 16 pp. 15—28 se liší písařem od ostatních částí Ms. 16 a pochází asi z 1. pol. 16. století. Ani tato část není úplná. Není vyloučeno, že Hanka získal obě části Ms. 16 odděleně a dal je svázat sám, po příp. i do vazby rovněž cizí.

⁴⁷ J: IV. 11 § 15 část, a začíná znovu IV. 16 § 6 téměř na konci.

⁴⁸ Za data o hradeckých písařích Vencelínech děkuji Okresnímu a městskému archivu v Hradci Králové.

století. Tyto rukopisy nám také ukazují, jak ještě v době předbělohorské a před Obnoveným zřízením zemským byl zájem o výklad o zemském právu, jak jej podal Viktorín ze Všehrd, který je v nich jmenován plným jménem.

Rukopis Zieglerův (chrudimský)⁴⁹ může nám být zároveň i příkladem přechodu k další skupině rukopisů, patrně časově nedalekých, u nichž jako u tohoto rukopisu již nezajímala čtenáře a používatele díla Všehrdova jeho obsáhlá a poměrně rozvláčná předmluva, ale spíše obsah jednotlivých kapitol (hlav) a výklad právních institutů, který přes všechny změny, které české právo prodělávalo v 16. století, měly svým výkladem značný význam tím spíše, že tato doba nepřinesla nové právní knihy a kniha M. Pavla Kristiána z Koldína o městských právech (1579) byla zatím jen knihou pro městská práva, nikoliv pro právo zemské. Vynecháním předmluvy a začasť i věnování a obvyklého údaje v čele jednotlivých knih o autoru a podobných formálností nebyl poškozen vlastní obsah Všehrdovy knihy, jejíž text se značně tehdy ustálil a nebyl písaři měněn, i když snad plně již nepřiléhal k detailním ustanovením práva zemského. Bylo jistě výhodou v zemském právu v Čechách, že základem zůstávalo zemské zřízení z r. 1500 (tzv. Vladislavské) a že následující zemská zřízení česká (proti moravskému z r. 1535 a zvláště 1545) jen právo „obnovují“, jak nejlépe vyniká ze srovnání v edici Hermenegilda Jirečka.⁵⁰

Je velmi nesnadno sestavit v této skupině rukopisy podle jejich vzájemné spojitosti, protože rozdíly mezi nimi jsou nepodstatné a bývají často způsobeny nepozorností písařovou. V této skupině má nepochybně zvláštní místo už zmíněná rukopisná řada, která — pokud snad z původního kodexu nebyla při vazbě část ztracena — vypouští předmluvu a obvykle téměř bez úvodu a jen se stručným nadpisem přistupuje přímo k látce samé. Takovým je na příklad rukopis Mikanův,⁵¹ z něhož Hanka doplňoval chybějící části pro předlohu svého vydání. Začíná hned prvou hlavou první knihy „O rozličnosti súduo v zemi české“ a dokonce krátí i reprodukci z „Nové rady“ Smila Flašky v deváté knize. Jako všechny rukopisy vladislavské redakce, tak i Mikanův bez přerušení po skončení knihy deváté hned pokračují v závěru všech knih, a jen analogií ze starších rukopisů s redakcemi předvladislavskými někdy písaři dodatečně před tento závěr, který nahrazuje původní „Zavření všech knih“, počínající „Kteréžto sepsání mé“ a končící „než z přípisu a škart přepsané“, vpisovali dodatečně rubriku, jak omylem učinili i oba editoři, ač vydávali vladislavský text.

Vynechání předmluvy je spíše známkou nezájmu opisovače a používatele, jemuž byl opis určen, a odstupu doby od vzniku díla, než nějakou varian-

⁴⁹ Ms. 26.

⁵⁰ Codex iuris Boh. III. 1. (1822) (spolu s Jos. Jirečkem).

⁵¹ Ms. 12.

tou. Největší počet rukopisů s redakcí vladislavskou uvádí věnování králi Vladislavovi, který byl stále v živé paměti a byl dokonce uváděn i habsburskými panovníky na důkaz spojitosti s rodem starších českých králů a hlavně pro zdůvodnění dědického práva k českému království. Stejně tak je i opisována předmluva, později ovšem s vynecháním oslovení krále. Texty rukopisů s vladislavskou redakcí se navzájem jen nevalně liší, takže je velmi nesnadné určit, který z nich je nejlepší a zejména nejbližší textu, jak jej zredigoval Všehrd. Je to velká řada rukopisů, které někdy zachovávají starší pravopis svých předloh, jindy jej převádějí a přizpůsobují své době, jejichž varianty nemají významu zejména ne pro poznání právníkové, jako litoměřický (kdysi v tamní biskupské knihovně),⁵² třetí lobkovický,⁵³ dva Gillenovské, originál a jeho opis,⁵⁴ kdysi Em. Ferdinanda, v bývalém Zemském archivu českém,⁵⁵ spíše svými přívazky pozoruhodný rukopis sušický⁵⁶ a konečně roudnický první,⁵⁷ který se hlásí zpět až do roku 1511 v datovaném explicitu a je pozoruhodný, že na jednom místě v sedmé knize v hlavě 42 na konci zcela nečekaně písař užil varianty z nejstarší redakce. Není tedy vyloučeno ve spojitosti s údajem rukopisu, že byl psán vskutku v druhé desítce 16. století, kdy písař měl snadno po ruce ještě nějaké starší znění. Ale protože jde tu o výjimku, nelze z ní vyvozovat důsledky a jen je nutno si zapamatovat, že roudnický první text by mohl být užitečný při definitivní kritice vladislavské redakce.

Vyřazením těchto rukopisů, které by leckdy již mohly posloužit ne snad pro kritiku textu jako spíše pro jeho potvrzení, se dostáváme k rukopisům, které jsou značně úplné a jak ukazuje textová kritika, také i textově spolehlivé. Je to především rukopis vídeňský, kdysi ambrasský,⁵⁸ o kterém pověděl již svůj posudek Jireček.⁵⁹ Výtky mu adresované jsou správné, ale srovnáním s jinými rukopisy i s těmi, které jsem již dříve uvedl, vyplývá, že jeho přednosti, Jirečkem vyzdvižené, a z nich zejména věcný rejstřík podle hesel abecedně srovnaných, nejsou zvláštností tohoto rukopisu a čtou se v řadě jiných rukopisů.⁶⁰ Rejstřík je nesporně nepůvodní a přidaný písaři dodatečně, když se již ustálilo číslování kapitol díla Všehrdova („hlavy“), takže bylo možno na ně se odvolávat. Vzhledem k původu je možno se domýšlet, že vídeňský rukopis byl pořízen z některého rukopisu, který sloužil potřebě úřední nebo spíše některého úředníka blízkého vý-

⁵² Ms. 27.

⁵³ Ms. 7.

⁵⁴ Mss. 14 a 17. Oba mají připojeny dodatky „O vejplších z desk“ s datovaným explicitem 1590.

⁵⁵ Ms. 22.

⁵⁶ Ms. 28.

⁵⁷ Ms. 9.

⁵⁸ Ms. 30.

⁵⁹ J: str. 520.

⁶⁰ Tak má jej sušický Ms. 28, pražský Em. Ferdinandi Ms. 22 a jiné, jak v. v. v seznamu rukopisů.

konu zemského práva. Jeho starší vzor se projevuje ve starším pravopise, jímž je psán na rozdíl od jiných rukopisů z poloviny 16. století, kam jej asi můžeme klást. Odchytky v textu spadají na vrub písařově nepozornosti a z různých známek, zvláště z neprovedených iniciálek, u nichž zůstalo jen při representantách, je zřejmé, že rukopis nebyl po dopsání korigován, a proto je nutno jeho znění si ověřit a eventuálně opravit srovnáním s jinými spolehlivými rukopisy.⁶¹ Zdá se, že z vídeňského rukopisu čerpal některé úpravy Jireček při svém vydání, a snad odsud vzal i pravopisnou úpravu, kterou sjednotil v celém textu, jak to tehdy v Jirečkově době bývalo zvykem při vydávání českých pramenů.

Konečně zbývají tři rukopisy: strahovský (dříve Hauserovský [či House-rovský?] nebo perucký),⁶² dále Kinských⁶³ a konečně pražský z Ústředního státního archivu neboli Bořkův.⁶⁴ Všechny tři rukopisy pocházejí rozhodně z jediné a téže předlohy, ale žádný z nich není — žel — text, jak jej definitivně upravil Všehrd k dedikaci Vladislavovi. Rukopis Kinských sice pravopisem se hlásí nejbližší k době definitivního vydání díla Všehrdova, ale jeho písař byl značně nepozorný a vynechával často nejen jednotlivá slova, ale dokonce i celé věty, jak poznal již Hanka, když jej používal pro srovnání k textu svého vydání. Tento rukopis dostačí tedy pro kontrolu textu, ale nevystačíme s ním pro celkové znění. Rukopis strahovský i Bořkův se hlásí i pravopisem do poloviny 16. století,⁶⁵ ale textově jsou nepochybně nejspolehlivější pro vladislavskou redakci ze všech dosud zjištěných rukopisů. Všechny tři rukopisy mají úplnou předmluvu („Předmluvení“) s věnováním králi Vladislavovi, které je uvedeno v záhlaví všech knih. Na to následuje rozvrh látky („Rozdíl všech knih“) a původní autorův rejstřík, který je uspořádán podle jednotlivých „hlav“. Další text je možno plně přijmout za Všehrdovu konečnou redakci, tak řečenou vladislavskou, neboť je zřejmé i ze zakolísání písařova v pravopise, kde se objeví u něho vedle tvarů novějších i tvary staré („jsú, súd“ apod.), že poměrně pečlivě sledoval původní text. Také z jednotlivostí je to patrné. Tak jsou zařazeny všechny nově zredigované nebo dodané kapitoly, při čemž stylisticky se Všehrd prozradí, jak je násilně někde zapojoval do staršího textu. Jako příklad si uveďme z třetí knihy osmou hlavu⁶⁶ „O žalobníku“, kterou vsunul za hlavu „O původu“ a jako by se omlouval za tento nedostatek, hned na počátku psal: *„Ačkoliv dosti široce jest psáno, co pů-*

⁶¹ Tak např. IV. 11. § 23: „Než ktož pohnán jsa k puohonu nebo k soudu nestojí“ místo správného „stojí“.

⁶² Ms. 20.

⁶³ Ms. 4.

⁶⁴ Ms. 21.

⁶⁵ O datování Ms. 21 viz v seznamu rukopisů. Jak Bořkův, tak strahovský často píše (ač ne důsledně) „alle“, „vedlie“, i „nálliez“ apod. Písař patrně značil „l“ tímto způsobem, ale učinil tak i v případech, kde „l“ nebylo. Ms. 4 nemá pravopis Mss. 20 a 21.

⁶⁶ J: III. 8.

vodu přísluší, však potřebné se zdá, krátce povědět o žalobníku.“ Všehrd se tu neprojevil jako dovedný stylista a tato kritika není upřílišněná, protože podobně je tomu i při další vsunuté hlavě 10. „O půhonu měst a klášterův“, která začíná *„Událo-li by se také kdy“* a která porušuje původní systematiku ještě více, než osmá hlava, protože před desátou kapitolou vykládal o půhonu nejvyšších úředníků a tím nelogicky odtrhl výklad o tom, jak má být pohnán král.⁶⁷ A do třetice oddělil proti staršímu textu hlavu o pohnaném, předsunutím nové kapitoly „O průvodích“.⁶⁸ Podobných svědectví zřejmého a leckdy nijak šťastného upravování textu v mladší redakci by bylo možno uvést více, ale zatím přestanu na těchto ukázkách, protože k některým problémům bude možno se vrátit ještě ve spojitosti s výkladem starších redakcí. Rukopisy strahovský, Bořkův a s výhradou výše uvedenou i Kinských podávají čtení mnohem přijatelnější, než v některých jiných, a dokonce vysvětlují i nejasnosti v obou vydáních.

Není možno podrobněji podávat ukázky z textů těchto rukopisů, zejména ve srovnání s ostatními rukopisy vladislavské redakce, protože by podobné hromadění ukázek odvádělo od sledování hlavních problémů. Za mnoho podobných případů si uveďme čtení v kapitole o trhu v knize čtvrté, které je pouze ve vladislavské redakci a ve strahovském a Bořkově rukopisu zní takto:⁶⁹

„Item má býti s obojí strany dobrovolné svolení. Bezděčnost trhu nečiní. Vězeň, žena, služebník, leč svobodní jsouce, dobrovolně prodají své, trh se k držené pevnosti nehned sejde.“

Celá nově zařazená část vyšla autorovi spíše jako sbírka právních úslolí, kterých je ve Všehrdově dílo velmi mnoho, nežli pevně skloubená právnícká myšlenka. Není také vyloučeno, že je celý text tohoto místa porušen, protože můžeme sledovat protikladem ke starším redakcím, jak se autorovi nepodařilo na příklad upravit místo, kde vykládá o povstání utlačovaných sedláků na moravském panství zábřežském a na ploskovickém panství na Litoměřicku, což je známý případ Dalibora z Kozojed,⁷⁰ jak o něm bude znovu pověděno při starší redakci. Všehrd patrně o povstání ploskovickém neměl dosti jasných zpráv a mylně se domníval, že vzniklo „v kraji prácheňském“, ačkoliv ve starší redakci mluvil o Adamu Ploskovském, ale nevě-

⁶⁷ J: III. 11.

⁶⁸ J: III. 9. Nesprávnost zařazení nových kapitol poznávali již písaři 16. stol. Tak v Ms. 24. fol. 186 k titulu J: III. 7 je připsáno in marg.: „Tato kapitola měla by býti před tó, v keré se puohonové vysvědčují“.

⁶⁹ J: IV. 3 § 6. — Varianty: k držené pevnosti] Ms. 4. a 30: k držemné pevnosti („držemný“ je výraz Všehrdem častěji užívaný např. [vesměs podle Ms. 4] V. 24: „Takový závazek neměl by pevný a držemný býti“, IV. 4: „to jest každému pevno a držemno.“ (Srov. G e b., *Slov* I. 346) — Ms. 16: k drženie pevnosti (Hanka opravil tužkou, patrně podle Ms. 4 na „držemné“ a podle něho toto čtení převzal i Jireček.) Pozdější písaři již výrazu „držemný“ nerozuměli.

⁷⁰ J: IV. 4 § 16.

děl, že Ploskovice leží na Litoměřicku.⁷¹ Protože však v nové redakci vladislavské autor vypustil jméno Ploskovského, ztratila se souvislost s původním panstvím a pozdější písaři již nemohli opravovat údaj o kraji prácheňském.

Závěrečná slova spisovatele na konci celého díla, která napovídají více, než jen prohlášení opraveného textu za jediné pravý a správný, jak bude ještě pověděno, jsou i v těchto rukopisech na konci samostatného odstavce, připojeného k deváté knize, takže „zavření“ chybí. Tomu nasvědčují i explicity „Konec všech knih“.⁷²

Bylo by ovšem omylem se domnívat, že můžeme texty těchto posledně probíraných rukopisů přijmout tak, jak je nám podávají. Třebas Bořkův rukopis svým kaligrafickým vzhledem, který je zvyšován barevně a zlatě malovanými kaligrafovými iniciálkami, vzbuzuje značnou důvěru, že jde o kodex pořízený pro význačnou osobnost nebo pro význačný úřad, musíme k jeho textu přece jen přistupovat kriticky. Také jazykově a pravopisně rozhodně nevyhoví v plné míře a bude úkolem budoucího editora, aby se s tímto nesnadným problémem vypořádal. Protože Bořkův kodex pochází až z poloviny 16. století,⁷³ musíme z okruhu osob, které si jej daly snad pořídit, vyloučit krále Vladislava. Ale protože je to rukopis Jana Christofora Bořka, sekretáře dvorské komory,⁷⁴ byl to nepochybně rukopis používaný v dvorské komoře. A patrně byl opsán podle některého jiného úředního rukopisu, snad v úřadě zemského soudu nebo snad dokonce podle dedikačního exempláře, jehož existenci lze bezpečně předpokládat, protože dílo v této definitivní podobě bylo Všehrdem věnováno a podáno králi Vladislavovi.

*

Když jsme vyčerpali rukopisy vladislavské redakce a tím si vytvořili jakýsi pevný bod k východisku, z něhož budeme moci postupně posuzovat redakce starší, předvladislavské, nemůžeme ještě hned se obrátit k rukopisům, které nám dochovaly starší redakce v úplných textech. Máme totiž dochování řadu rukopisů s texty přechodnými nebo lépe řečeno s m í š e n ý m i, v nichž redakce mladší (definitivní) se mísí s redakcemi staršími nebo dokonce naopak. Takový rukopis, který nám může být pro první informaci vzorem, je tzv. křižovnický, kterého použil pro starší redakce Jireček ve svém vydání, třebaž se pozastavoval nad tím, jak „divně jest

⁷¹ Pouze v Ms. 1, kde písař in linea opravil „litoměřickém“.

⁷² Tak končí i Mss. 3, 18, 26, 29. Písařské explicity neuvádím.

⁷³ Viz v seznamu rukopisů ad Ms. 21.

⁷⁴ O Janu Kryštofu Bořkovi je dosud málo známo, ač byl významným kamerálistou a zanechal po sobě několik velkých tištěných i rukopisných prací. Narodil se v Plzni r. 1664 a zemřel ve Vídni r. 1729. Srov. též Jos. P e k a ř, *Prvé sčítání obyvatelstva v Čechách* (ČCH. XX. 1914. 330).

složen.⁷⁵ Ale Jireček v křižovnickém rukopisu⁷⁶ nám předvedl jen reprezentanta jedné skupiny těchto textů smíšených, zatím co máme zhruba narýsováno skupiny dvě: první, v níž do mladší je vmíšen text redakce starší, a dále druhou, v níž do starší jsou vsunuty partie z redakce mladší. První skupina je poměrně snadno vysvětlitelná: její předlohy byly texty rukopisů, jejichž uživatelé srovnáním s jinými rukopisy starší redakce byli zaujati textem starším, mimochodem leckdy mnohem zajímavějším jak z hlediska stylistického, tak i obsahového, že si opravili redakci mladší dodatečnými vpisky, přídavky a korekturami, a když pak jejich opravený a nově upravený rukopis přepisoval další písař, neoznačil tyto proměny a scelil je v jednotný text smíšený z redakce mladší a starší. Poněkud nesešnější je vysvětlit skupinu druhou se základním textem redakcí starších promíšených redakcí mladší, vladislavskou. Ale i tu je vysvětlení obdobné potud snadnější, že se nám v jednom klementinském rukopisu⁷⁷ dochoval text, který byl doplňován a pozměňován podle redakce vladislavské a v rukopisu akademickém,⁷⁸ který je doslovným opisem tohoto rukopisu klementinského, až teprve ze století osmnáctého, máme doklad, jak takovéto texty se smíšenými redakcemi vznikaly. Řešení do podrobností je v případě díla Všehrdova ztíženo tím, že nejde o míšení s redakcí jedinou starší, ale že těchto starších redakcí, jak později si vysvětlíme, bylo víc, takže mohou vznikat další stupně míšení, i když zůstává při dvou základních skupinách: mladší se starší a starší s mladší.

Do skupiny první, v níž se text mladší redakce vladislavské mísí v texty redakcí starších, patří nejprve dva lobkovické rukopisy,⁷⁹ jeden opis od druhého, z nichž prvý má ojedinělý titul „O právích země české kniha užitečná, na devět dílův rozdělená, v níž se některé věci potřebné při soudech vyšších, zvláště při deskách zemských království českého pěkně vysvětlují a vyjadřují“ atd. Oba rukopisy jsou nedokončené a končí v deváté knize druhou hlavou „O dvojích zmatcích“ slovy „co by lidem k budoucí paměti psátí mohli.“ Druhý rukopis je doplněn koncem 17. nebo počátkem 18. století. V prvním rukopise, jak dosvědčil už Hanka⁸⁰, připisoval Bohuslav Balbín. Lobkovické rukopisy mají za základ vladislavskou redakci, ale ze starších redakcí je tu téměř více, než z mladší. Podobného typu jako tyto rukopisy je i musejní rukopis ze Stentzschových,⁸¹ do kterého dopisoval Hanka podle Burianova rukopisu se starší redakcí.⁸² Ve Stentzschovském rukopisu také převažuje text vladislavský, ale způsob,

⁷⁵ J : str. 519.

⁷⁶ Ms. 11.

⁷⁷ Ms. 2.

⁷⁸ Ms. 8. V něm chybí písařský explicit, který je v Ms. 2.

⁷⁹ Mss. 5 a 6.

⁸⁰ V Ms. 16.

⁸¹ Ms. 15.

⁸² Ms. 13.

jak míšení se dalo, a tím méně důvody, jsou pro nás již nepostižitelné.⁸³ Stentzschovskému rukopisu odpovídá první rajhradský,⁸⁴ který se s ním shoduje téměř doslovně a je nepochybně starší a v některých čteních, zejména z redakcí starších, i spolehlivější, než rukopis předcházející.

Pokud jde o druhou skupinu, v níž do staršího textu byl vsouván mladší text na způsob, jako by se tím opravovalo starší znění, vezmeme si za základ již známý a Jirečkem při jeho vydání použitý rukopis křižovnický.⁸⁵ Jireček celkem dobře vystihl tento rukopis ve svém seznamu rukopisů.⁸⁶ Rukopis začíná předmluvou k pánům Kostkům z Postupic, ale první kniha je vzata z textu vladislavského. Rozdíly mezi zněním vladislavským a starším nejsou zvláště charakteristické, protože Všehrd v první knize mnoho stylisticky neměnil. Kniha druhá a třetí jsou shodné s vladislavským zněním také tím, že obsahují kapitoly, které ve starších redakcích nenalézáme, jak jsme si již dříve pověděli. Naproti těmto zněním mladším však je nejpozoruhodnější, že proti vladislavské redakci závěr 21. kapitoly třetí knihy „O rozličnosti pónonův“ je značně rozšířenější a delší, než jak definitivně vyzněl, takže se k němu vrátíme znovu při rozboru starších redakcí. Také hlava 23. „Kde jeden a kde trój pónon“ je v křižovnickém rukopisu podle starší redakce. Následující knihy čtvrtá, pátá, šestá, sedmá, osmá s vynecháním hlavy 10. „O knihách žalobních“, protože v druhé knize není kapitola „O žalobníku“ a s vynecháním výkladu v 14. hlavě („List, když kdo chce pro úrok bráti“) o psaní a tituluře „úředníci pražští“, jak tomu bývá ve starších zněních, a konečně kniha devátá až na některé menší formulace, které jsou zřejmě pod vlivem mladší některé revise, jsou vesměs vzaty ze starších redakcí. Srovnáme-li tuto změť redakcí v křižovnickém rukopisu s tím, co jsme poznali v rukopisech první skupiny, není toto míšení nikterak překvapující.

Jak různě jsou míšeny redakce v rukopisech druhé skupiny, snad nejlépe vystihne prolínání v jiných jejích reprezentantech, jak se nám jeví v rukopise roudnickém druhém⁸⁷ a v brněnském ve státním archivu.⁸⁸ Takovéto schematické porovnání se samozřejmě musí spokojit s hlavními rysy, ale pro názor nepochybně dostačí, zvláště jestliže si uvědomíme, že v budoucnu nemůžeme vzít jako základní text z redakce mladší, jak to udělali oba dřívější editoři, ale že základem musí být starší a co nejpůvodnější redakce díla Všehrdova. Porovnání obou uvedených rukopisů se nám pak projeví takto:

⁸³ Příkladem uvádím tyto starší části: z knihy I. 1, III. 1, 17, 21, 22, IV. 11 in fine, 16 in fine, V. chybí 5, dále 45 (cituje Plautal), VI. 1, chybí 13, dále 14, 41, VII. 17 in fi., VIII. 1, 11, 14, IX. 10 a Závěření.

⁸⁴ Ms. 24.

⁸⁵ Ms. 11.

⁸⁶ J: str. 519, 520.

⁸⁷ Ms. 10.

⁸⁸ Ms. 23.

Roudnický (Ms. 10):

Brněnský (Ms. 23):

I. kniha:

redakce staršíredakce mladší

II. kniha:

redakce mladšíredakce mladší

III. kniha:

redakce mladšíredakce mladší až na formulaci v hl.
22. („Kde jeden“ atd.) „Avšak jest
otázka“ atd., zda pohnaný může
pohnati svého pána, která je podle
redakce starší.

IV. kniha:

redakce staršítéž redakce starší

V. kniha:

redakce staršítéž redakce starší (vynechána také
(vynechána hl. 5. „O zplacení hlava 5.)
zástavy“ atd.)

VI. kniha:

redakce staršíredakce starší v celé knize
až na poslední hl. 41.
„Kdyby bez nich“ atd., která
je podle red. mladší.

VII. kniha

redakce mladšítéž redakce mladší

VIII. kniha:

redakce mladšítéž redakce mladší

IX. kniha:

redakce mladšítéž redakce mladší

Střídání redakcí není u těchto rukopisů daleko tak pestré jako u rukopisu křižovnického. Přesto je zřejmé, že základem všech tří rukopisů byl text podle starších redakcí, upravený podle nové redakce vladislavské. Nepochybně je to dáno také tím, že všechny tři rukopisy pocházejí až z doby, kdy převládla vladislavská redakce, protože naštěstí můžeme všechny tři rukopisy datovat podle jejich explicitů. Nejstarší z nich je křižovnický a to z roku 1524, po něm následuje druhý roudnický z roku 1533, a nejmladší je brněnský z roku 1537. Jak napovídají jejich data, pocházejí z doby první poloviny 16. století, kdy patrně ještě bylo dostatek opisů textů podle starších redakcí, které byly opravovány sice podle novějšího

Všehrdova uspořádání, ale starší znění neustoupila dosud natolik, aby na jejich místo nastoupil text vladislavský.

Ptáme-li se po hodnotě takovýchto rukopisů se smíšenými texty, je nejprve nutno si připomenout, že jak Hanka, tak i Jireček poznamenali ve svých vydáních některé důležité jejich části. Hanka ve své edici použil variant z rukopisu lobkovického a křižovnického, Jireček vydatně odcitoval varianty z rukopisu křižovnického.⁸⁹ Smíšených rukopisů nelze použít jako celku nebo jako základ textu, ale pro jednotlivé části poskytují nám bohatý materiál, protože nám zachovaly mnoho čtení z redakcí starších, ba dokonce i nejstarších, jak ještě bude možno ukázat. Redakce mladší vladislavská je celkem konstantní a Všehrd ji už nerevidoval a změny písařské jsou poměrně nepatrné, takže varianty nám nepodávají materiál zvláště hodnotný. Naproti této redakci redakce starší, s nimiž se poprvé setkáváme v rukopisech smíšených, jsou odrazem právních a politických poměrů s jejich výkyvy hospodářskými i sociálními na přelomu století patnáctého v šestnácté, takže je nejen pro vývoj díla Viktorína ze Všehrd, ale pro ucelení poznatků historických, právních a hospodářských důležitější podrobně znát původní znění Všehrdovy práce, než jeho konečné uspořádání. Je samozřejmé, že největší zisk vyplýne ze srovnání obou těchto etap, jimiž prošlo Všehrdovo dílo, zvláště ze srovnání jeho změn v názorech na ožehavé otázky tehdejší doby, ale bez znalosti původního textu je vše nedokonale podloženo. A ještě horší je, jestliže právě pod vlivem obou dosavadních edicí se přihlíží jen ke znění vladislavskému. Je jasné, že v edici měl být za základ vzat text starší a k němu připojeny varianty z redakcí mladších. Jireček a Hanka tak neučinili a jistě na škodu věci, byť se ospravedlňovali, že autor sám vladislavskou redakcí prohlásil za jediné pravou. Vydávat podle základu staršího bylo by ovšem mnohem pracnější, protože by se musilo vyjít z rukopisů dochovávajících starší znění a kriticky je zhodnotit podle smíšených rukopisů aspoň druhé skupiny, které k těmto rukopisům textově starším tvoří přechod.

Rukopisů se zněním nejstarším se dochovalo na naši dobu velmi málo. Je to především tak řečený klementinský první⁹⁰ neboli Pešinův, dále klementinský tzv. Horavínův (podle podpisu písaře),⁹¹ o kterém jsme si pověděli jako o příkladu, jak vznikala smíšená redakce, protože má četné vlepované lístky a doplňky z vladislavské redakce. Jeho základní text je však neporušen a může proto být východiskem k poznání nejstar-

⁸⁹ V Hankově rukopisu Ms. 16 tvoří výpisky z lobkovického rukopisu Ms. 5 připojený oddíl.

⁹⁰ Ms. 1.

⁹¹ Ms. 2. Jeho opis, rukopis „akademický“ Ms. 8. V. dále.

ších redakcí a dokonce doplňuje i místy text klementinského prvního. Opisem rukopisu Horavínova, ale až z 18. století, je rukopis akademický, který opsal jeho text i s doplňky a přídavky vladislavské redakce a nemá tedy pro kritiku zvláštní hodnoty. Dále je tu rukopis Burianův⁹² a konečně Rýdlův,⁹³ oba musejní, dobře doplňující, co potřebujeme vědět o starších redakcích, ba dokonce otvírající nám cestu k revisím, které provedl Všehrd na svém díle. Není závadou, že Burianův je datován rokem dopsání 1525 a Rýdlův dokonce až 1608, kdežto v dodatku rajhradského prvního⁹⁴ shodně s klementinským prvním nalézáme velmi staré datum „1499“, které by sice mohlo být vlastním datováním vzhledem k textu, ale spíše bylo převzato z předlohy, a to spolu s podpisem, datem i místem, kterým je tu udán Vamberk. Texty obou rukopisů totiž nemohou být značněji vzdáleny tohoto data a nejspíše pocházejí ze samého počátku 16. století, jak se ukáže ještě v jiné spojitosti.

Nebylo by dosti účelné probírat a charakterizovat jednotlivé rukopisy s nejstaršími redakcemi a také není možno bez nového vydání postihnout všechny varianty. Pro úkol řešeného tématu dostačí poukázat vždy z každé knihy na několik význačných variant, porovnat je mezi sebou a po případě, kde to bude nutné, ukázat na rozdíly, jak Všehrd v nové, mladší redakci vladislavské příslušnou část jinak formuloval.⁹⁵ V následujících ukázkách a průvodních úvahách budu sice označovat rukopisy, odkud je vybrané místo vzato, protože však i tam, kde se rukopisy textově shodují, liší se vzájemně často od sebe pravopisem, bude uveden jen text z prvního udaného rukopisu, protože jde především o shody a rozdíly věcné. Menší odchylky v textu, pokud mají zvláštní význam, budou uvedeny v poznámkách po způsobu filologických vydání (výraz a k němu varianta). Takto se chci vyhnout příliš komplikovanému výkladu, i když jsem si vědom, že výklad nemůže nahradit kritické vydání textu starších redakcí.

Začneme-li v pořadí, jak za sebou následují jednotlivé části díla Všehrdova, zastavíme se nejprve u otázky podružné, jak zní titul jeho díla, nebo správněji formulováno, ale příliš náročně, zda už sám Všehrd na počátku spisování svého díla dal mu název. Rukopisy bývají v této době často ještě bez titulu, který nahrazuje někdy širší úvodní incipit, z něhož vzniká později i název. V našem případě vskutku také titul chybí⁹⁶ a pokud u ostatních rukopisů je vstaven v čelo, není vyloučeno, že se tak

⁹² Ms. 13.

⁹³ Ms. 19.

⁹⁴ Ms. 24.

⁹⁵ Některé rozdíly a varianty uvedl již Hanka, mnohem více jich však shromáždil Herm. Jireček ve svém vydání, kamž z nedostatku celkového textu zatím odkazují. Nemluvě o velmi nezvyklém uspořádání těchto variant a tím i o nesnadném použití při sestavování textu staršího je vážným nedostatkem, že Jireček smísil čtení různých rukopisů starších redakcí, zvl. Mss. 1, 2 a 11 a nevyznačil, odkud tato čtení bral.

⁹⁶ Mss. 1 a 19. Také jej nemá uvedený smíšený křižovnický Ms. 11.

stalo později, třebaš samým Všehrdem a ještě před konečnou redakcí. Tak Burianův rukopis má zcela stručný název „O právích země české“⁹⁷ a teprve klementinský Horavínův⁹⁸ dílo Všehrdovo již zve „Knihy devateré o právích a soudech i o dskách země české“, ale tento delší titul, jak později bude ukázáno, je rozhodně pozdější a pochází až z doby po dokončení celého díla („knihy devateré“!), tudíž až ze samého konce 15. století. I když jen s výhradou, je možno říci, že prostý titul „O právích země české“ souhlasí s tím, jak o své práci mluví sám autor v předmluvě: „o práviech českých“, „o práviech zemských“ nebo „o těch práviech země české“.⁹⁹ Z dalšího rozboru vyplyne, že původní název díla, jak jej zval Všehrd sám, byl co nejprostší a jednoduchý.¹⁰⁰ Otázka po původním názvu díla totiž souvisí s řadou dalších řešení, ale jak bylo na počátku stati řečeno, není nijak podstatná.

Mnohem důležitější je hned následující problém, jak zněla původní a nejstarší předmluva a především, zda v díle Všehrdově, jak nejprve vyšlo z jeho rukou, byla předmluva vůbec. Neboť rukopis klementinský první,¹⁰¹ který — aniž bych předbíhal kritice — je z nejbližších nejstaršímu znění, nemá ani předmluvu, ani na ni navazující „Rozdíl“,¹⁰² ani to, co se v některých rukopisech nazývá „Registrum“ (inc. „Co v prvních knihách“)¹⁰³ a je zajímavé, že i další rukopis Horavínův,¹⁰⁴ ač má opsánu předmluvu, tento registr vynechal, jako by písař byl sice ze svého vzoru předmluvu dodal, ale v jeho vzoru registr chyběl. Zatím z tohoto hlediska stačí úvaha, že „rozdíl“ je jakýsi obsah celého díla, který však bylo možno napsat, až když bylo dílo hotové, nikoliv tedy osnova díla. Podobně ani „registrum“ nebylo možno pořádit bez hotového díla, a proto se výčet rubrik jednotlivých kapitol shoduje s obsahem. Z toho vyplývá závěr, že obojí, „rozdíl“ i „registrum“ vznikly až po dopsání všech knih a patří tudíž k poslední fázi práce na celém díle.

Již v prvních třech knihách jest poměrně velmi mnoho míst, která se liší od vladislavské redakce. Hned na počátku knihy první se setkáváme ve starších redakcích s takovým příkladem. Nadpis 1. hlavy zůstává sice shodný („O rozličnosti souduov v zemi české a najprv o soudu zemského velikosti a moci“), ale incipit starší je kratší, než novější:

⁹⁷ Ms. 13.

⁹⁸ Ms. 2. Protože akademický Ms. 8 se s Ms. 2 shoduje téměř doslovně, nebudu jej již dále uvádět.

⁹⁹ J: str. 6, 7.

¹⁰⁰ Srov. název knihy Ondřeje z Dubé: „Práva zemská česká.“

¹⁰¹ Ms. 1.

¹⁰² Podle předmluvy in fi. J: str. 10: „Jeden obecný, co se v kterých knihách spolkem nalézá a zaviera.“

¹⁰³ Tak Mss. 13 a 19. J: 10: „druhý zvláštní, o čem se v každých knihách rozdielně píše.“

¹⁰⁴ Ms. 2.

starší Mss. 1, 2, 13, 19:¹⁰⁵

*„Súdové v zemi české jsú rozliční,
ale najvyšší a najznamenitější jest
súd zemský“*

mladší Ms. 21:¹⁰⁶

*„V království a v zemi české súdové
jsú rozliční, ale nejvyšší a nejznamenitější jest
súd zemský“*

Podobně je tomu i u závěrečné hlavy šesté (*„O súdu menším pražským“*), kde také incipit ve starším znění *„Poslední súd v zemi české jest“* byl Všehrdem změněn ve vladislavské redakci předesláním několika slov *„Po svrchupsaných soudech pěti“*, snad aby navázal lépe na dřívější výklady. Ale největší změna se stala patrně na konci této hlavy a tedy také první knihy vůbec. Kdežto všechny rukopisy, jak starších redakcí, tak mladší redakce končí slovy *„neb k přísahám od jich súdu prima se nezvoní. A potud o soudu zemském menším“*, tedy typickým všehrdovským závěrem, jaký se nám v jeho díle opakuje mnohokrát, v jediném rukopise, a to v klementinském prvním¹⁰⁷ se setkáváme s pozoruhodným shrnutím celé látky navazující na znění 1. hlavy:

„A potud o rozličnosti súduov v království českém, kterýchžto všech více není, než pět: súd zemský a ten najznamenitější a najslavnější, z něhož nikam výš a dále žádného odvolání není; súd dvorský, kdež se manství a dání královská neb výsluhy súdí; súd komorní, kdež král jMt v komoře s radami svými súdí, neb na místě jMt, ti komuž se od jMt král. poručí; súd duchovní nebo arcibiskupa pražského, kterýž jest nyní dokonce zminul; súd miestopurkrabie pražského; poslední súd menší, kdež úředníci menší pražští sedají.“

Je sporné, zda tato část, která odpovídá textaci starší redakce potud, že mluví o soudu místopurkrabího, kdežto mladší redakce o soudu purkrabího, ale jednak přesunuje pořadí hlav mezi soudem dvorským a komorním, jednak u soudu dvorského mluví výslovně, že na místě krále na něm soudí ti, „komuž král poručí“, je od autora nebo byla přidána některým opisovačem. Spíše však by tato partie textu svědčila přímo Všehrdovi, s jehož typickým slohem se velmi shoduje, což by asi ten, kdo by opisoval, nesnadno dovedl napodobit a zejména doplnit poznámkou, že král určuje své zástupce na soudě dvorském. A jestliže bychom se rozhodli pro autorství Všehrdovo, pak patrně bychom tu měli zachován malý zlomek textu, dříve než autor znovu upravoval a opravoval znění této knihy. Že do ostatních rukopisů se tento doslov nedostal, svědčí o tom, že jej už autor při některé z prvních revisí vypustil a tak další opisovatelé už jej neznali a do textů i do starších redakcí nepojali.

¹⁰⁵ Tak i Mss. 10, 15. — najvyšší] Ms. 1: navyšší [!]; — v zemi] Mss. 13, 19: země české.

¹⁰⁶ Tak Ms. 21, i jiné vladislavské texty a též Ms. 11.

¹⁰⁷ Ms. 1.

Na rozboru první knihy je zřejmé, že je tu skryta řada problémů. První kniha je nejmenší rozsahem, avšak poměrně malé byly všechny první tři knihy. Rozbor druhé knihy názorně doplňuje to, co jsme získali z knihy první. Všehrd zprvu formuloval počátky kapitol jednoduše, teprve při dalších revisích a redakcích používal úvodů obsáhlejších tak, že před prvotní incipit předsunul několik nových slov, jako např. v hlavě 1. knihy druhé:

starší Mss. 1, 2, 11, 15, 19:¹⁰⁸

*„V súdě zemském najprvé v maje-
státě svém“* atd.

mladší např. podle Ms. 21

*„Na velikém a najznamenitějším
soudě zemském najprvé v majestá-
tě svém“* atd.

A stejně tomu je i v poslední hlavě této krátké knihy, v níž v původním textu chyběly hlavy 7. „O rozvodnění a ranění na cestě“ a 28. „O rozdílu přísah“:¹⁰⁹

Mss. 1, 2, 5, 6, 13, 19:

*„Nenie zbytečné, poněvadž o súdu
povědino jest“*

např. Ms 21:

*„Mnoho o soudu zemském, nenie
o potazu i o nálezu panském mluve-
no jest v těchto druhých knihách,
není zbytečné, poněvadž o soudu
pověděno jest“*

Třetí kniha získaný obraz nejen nemění, ale dokresluje. Tato kniha byla také kratší v původním znění o kapitoly 8. „O žalobníku“, 10. „O pŕihonu měst a klášterův“ a 12. „O prŕvodích“, které Všehrd zařadil na místa, kde ruší základní systematiku knihy, jak jsem dříve pověděl. Opětne se setkáváme s incipity hlav mnohem jednoduššími, než jak je rozhojnil autor v mladší redakci, ačkoliv nadbytečně se snaží stylisticky navázat spojení mezi knihami i kapitolami.¹¹⁰

Ještě typičtější a zároveň poučné je zjištění i pro poznání Viktorína ze Všehrd, který velmi často bývá označován za „českého humanistu“, jak nejen v této knize, ale mnohokrát ve svém díle cituje a se odvolává na římské a řecké klasiky a jak hojně právě tyto partie, zejména ve vladi-slavské redakci, vynechává. Takovou ukázkou je srovnání starší a mladší redakce z počátku 13. hlavy:

¹⁰⁸ Uvádím příkladem i některé rukopisy se smíšenými redakcemi, pokud mají význam pro starší znění. — V Ms. 1 patrně omylem malíře iniciálky: V soudě] O súdu.

¹⁰⁹ Někdy tyto kapitoly jsou zřejmě později dopsány, ale časově nepřilíží vzdáleně.

¹¹⁰ V hlavě 1. původně „Poněvadž o súdu“, kdežto v mladší redakci „V prvních a druhých knihách sepsání tohoto, poněvadž o soudu“.

starší (Mss. 1, 2, 5, 6, 13, 19):¹¹¹

mladší (např. Ms. 21):

*„Řekl Plato, všech philozofuov svět-
ských hlava, a všech lidí výmluv-
ných, co jich kdy prvé bylo, co jich
nynie jest neb co jiných potom bu-
de, najvýmluvnější Marcus Cícero
po něm připomíná, že kdož jsou
předloženi obci, ne jednu stranu
obecního dobrého opravovati a
druhú opustiti mají“*

*„Kdož zemi a obec zpravuje, ne jed-
nu stranu obecního dobrého opr-
vovati a druhú opustiti mají.“*

Zdá se, že ve variantách máme v klementinském prvním rukopise a v (smíšených) obou lobkovických zachování jednu redakci a v ostatních redakci druhou nebo její revisi, která se stala později základem pro mladší redakci. Není ani tak podstatné, o která slova nebo věty jde, ale pro názor je důležitější zjištění, že autor již v textech předvladislavských prováděl změny, ať pak to nazveme revisemi jedné starší redakce nebo pro snazší označení mluvíme o více starších redakcích asi na ten způsob, že autor po dokončení některého úseku své práce provedl několikrát revisi předchozího textu a znovu jej zredigoval.

Další a ještě výraznější příklad podává nám ještě i tato kapitola.¹¹² Je to jeden z těch úseků jeho díla, kdy Všehrd mluví ve své vlastní věci, která mu nepochybně připravila mnoho hořkosti v životě, když byl zbaven místopísařského úřadu. Vyplývá to z jeho hněvivých výtek, jimiž nešetří vůči svým protivníkům, a lze opravdu litovat, že se patrně nikdy nedozvíme přesně důvodů, proč se tak stalo. Je pochopitelné, že tyto partie Všehrd vypustil v textu, který připsal králi Vladislavovi. Byť sesazení Všehrdovo bylo dílem jiných, kteří před králem Všehrda obvinili, přece král Vladislav, známý ukvapenými činy, které následovaly po slyšení jeho družiny s mnoha pochlebníky a našeptávači, rozhodl o osudu Všehrdově, a autor nemohl mu tedy v dedikovaném textu vinu připomenout. Všehrdův útok proti jeho nepřátelům je vsunut do textu a máme jej zachován jen v málo rukopisech, patrně jej autor škrtl ještě před poslední redakcí.

Tento mohutný útok proti nepřátelům, který ukazuje velikou stilistic-
kou dovednost mistra Víktorína ze Všehrd, zní takto a naopak jeho vyne-
chání v dalších redakcích vyznívá hluše. Proto pro porovnání si obě znění
postavme vedle sebe:

¹¹¹ jsou předloženi obci] Mss. 2, 13, 19: zpravují obec. — jich] Ms. 19: jiných.

¹¹² J: III. 13, zvl. str. 120. Poněvadž jde o význačný případ, kde J. ve svém vydání bral částečně z Ms. 1 a pak z Ms. 2 a tím smísl dvojí čtení, uvedu dále podle pramenů místo celé.

Mss. 2, 13, 19:¹¹³

„k soudu přitaženi bývají. A víc povím, čemu se diviti budeš, pod přikrytím mocí i bez puohonu, i bez soudu pomstou již sahají, před vinů i žalobů jako růže hněvem se červě najíce a žádostí krve nevinné kly kancovými vostře nevinné seči, úkladem a zkanile chvátajíce, již beze všeho i studu, i soudu, čehož buď Bohu líto samému, že jest toho tak vysokými svobodami a právy nade všecky země vyzdvižená česká země dočekala, ještě sou o tom starší Čechové bezpráví ani slýchali. A kterážto bezpráví žádná knížata, žádní králové čeští až do tohoto času nikdy sou se nepokoušeli, čehož sme my ne od knížat, ne od králů, než nevím od koho a od jakých cizozemců dočkali. O těch obranách pohnanému takovému spravedlivému“ (atd.)

Mss. 1, 5 a zvláště vladisl. red.:

k súdu přitaženi bývají.

O těch obranách pohnanému takovému spravedlivému“ (atd.)

Porozumět správně ostrým útokům Všehrdovým, podaným vskutku rétorsky, vyložit je, to vše je problém pro Všehrdova životopisce, který v tomto nesporně nejstarším textu nalezne oporu jedinečnou, protože pochází přímo od samotného postiženého. Všehrd svými slovy leccos zakrývá, zejména v poukazu na cizozemce, není-li toto „hanobení pod podobností“, jak to označil Kostka z Postupic, přímo namířeno na cizí původ krále Vladislava.

Pro textovou kritiku je z tohoto srovnání dvou skupin starších rukopisných textů jisté, že zmírnění svých ostrých výtek vypuštěním význačné části uvedené hlavy provedl autor ještě před mladší redakcí. A úsudek, že máme více starších redakcí, byť nezachovaných v jediném celku, podporuje i z téže knihy dochovaný zlomek. Jde o závěr kapitoly jednadvačáté „O rozličnosti pohonův“, ¹¹⁴ třebas jej máme dochován jen v jediném rukopisu:

¹¹³ Varianty: čemu se diviti] Mss. 13, 19: čemu se více diviti. — seči] Ms. 13: slečí. — a zkanile] tak jen Ms. 13, Ms. 19 neporozuměním: zkamle. — starší] Ms. 19: staří. — ani slýchali-bezpráví] Ms. 13: Ø. — dočkali] Ms. 13: Ø.

¹¹⁴ J: III. 21.

Ms. 11 (křižovnický)

*„Kdož neviery nebo jidášstvie ne-
umie, nemuož státi a bude zkažen.
V uoči se pěkně a prieliš beze všie
miery zakazovati a krom oči o všěch
napořád nic dobrého nepovéděti,
než zlé nebo posměšně o všěch
i mluvití, i jednati. A klevety bab-
ské a lotrovské beze všěho studu
i sami rosévati, i od jiných lícoměr-
níkuov přijímati najvieči múdrost
jest. A lež za pravdu jistiti, pravdu
za lež tlačiti od jiných opatrnost,
večť smy se dali! A krátce k tomu
jest v tyto časy přešlo, že ktož po-
chlebovati a takati neumie, za hrdé-
ho nebo za sobě úfajíceho od tako-
vých súzen bývá. Ale nynie zase
k póhonóm. [Konec!]*

mladší podle Ms. 21:

*„Kdož nevěry a neupřímnosti ne-
umí, nemůž státi a bude zkažen“.
[Konec!]*

Nepochybně tu jde opět o zlomek nejstaršího textu, který Všehrd škrtl někdy při redigování prvních třech knih nebo až při redigování celého díla, ale ještě před provedením vladislavské redakce. Není snadné sledovat tyto části, které zmizely, a přece, jak ukazuje jejich obsah, jsou velmi zajímavé a důležité pro poznání Všehrdovy práce.

Povšimněme si, že tyto části, o nichž na podkladě filiace i podle jejich obsahu můžeme tvrdit, že pocházejí z nejstaršího nám zachovaného znění práce Všehrdovy, jsou vesměs z prvních tří knih, protože bude možno tohoto zjištění použít ještě později k datování jednotlivých knih a k nastínění postupného vzniku celého díla. Ale i v dalších knihách nejsou nepodstatné části, stejně jako v třetí knize. Především to jsou zmínky strohého Všehrdova nacionalismu, zahroceného proti cizincům a zvláště proti Němcům. V 17. hlavě knihy třetí Všehrd navazuje na obecnou platnou zásadu, že komorník nemá býti Němec nebo cizinec, ale odůvodnění je vysloveně nepřátelské vůči všem, kdož nejsou Čechové. Němci prý nejdou do Čech „pro obecné dobré“ a „z té příčiny Němcuom i všem jiným cizozemcuom zapověděno jest, aby sobě v zemi české žádných zboží, ani zámkuov, ani dědin nekupovali“, ale v mladší redakci podstatně se umírní tím způsobem, že obecný nález zakazuje všem obyvatelům království, aby prodávali statky cizozemcům. Snad si uvědomil, že v původním znění vykládal své myšlenky, kdežto jeho doba nebyla tak vyhroceně zaměřena proti cizincům a proti Němcům, protože rozhodovala státní příslušnost, kterou i cizinec mohl získat.

Snaha dopídit se původního textu vede nás však dále. Ukazuje se totiž, že rozdíl mezi jednotlivými redakcemi přináší důležité historické zprávy a dávají nám nahlédnout do současných názorů doby Všehrdovy, které by buď unikly vůbec nebo které jsou podporou poměrně chudých zpráv. Kniha třetí je bohatým pramenem i v tomto směru. V její 22. hlavě¹¹⁵ nadepsané „Kde jeden a kde trój pónon“ Všehrd předkládá otázku, zda poddaný („člověk“) může pohnati svou vrchnost. Porovnejme si, jak se řešení této ožehavé otázky vyhnul Všehrd ve starší redakci, a jak ji stylizoval v mladší redakci:

starší (Mss. 1, 2, 5, 6, 11, 13, 19, 23):

„Při pónoniech však jest otázka a nevelmi k odpovědi snadná: muož-li člověk pána svého pohnati“

mladší (např. Ms. 21):

„Při pūhoních však jest otázka, alie nevelmi k odpovědi snadná: Mūže-li člověk pána svého pohnati“

Po všelikerých úvahách, postavení názorů proti sobě, pro právo poddaných pohnat svého pána a proti jejich právu, ačkoliv se autor opírá stejně o pūhonné desky bílé,¹¹⁶ vypadlo řešení jinak ve starším znění a ve znění novějším:

starší (ibid.):¹¹⁷

„K té otázce odpovídajte jiní, kdož tomu lépe rozumějí. Já toliko to, co se jest při tom dalo, napíše, dalšie odpovědi k tomu jiným nechám. Mnozí páni pohnáni byvše od lidí chudých, odpoviedati jim nechtlece, za své lidi jsú je pokládali a tiem se súdu obrániti chtěli. Ale to jest jim platno býti nemohlo, než musili sú jim, ač jsú je koli za lidi své kladli, na súdu odpoviedati. A to se najde v Póhonných kniehách bílých.“

mladší (ibid.):

„K té otázce není příliš nesnadná odpověď, že sobě páni lidí platné i služebníky a pacholky za své peníze kupují a mají nad lidmi též jako i nad svými služebníky plnou i života moc i smrti, jakož práva ukazují... Nakonec všichni lidé platní, pacholci i služebníci svoji nejsou... Než aby člověk, pacholek nebo služebník měl svého pána poháněti, všem se neslušné i nepodobné zdá a naprosto nespravedlivé. Nález o tom v Červených pūhonných... a v Bílých pūhonných.“

I když nemůžeme se ujistit, zda Všehrd se nezmýlil v obsahu nálezu,¹¹⁸

¹¹⁵ Opětne připomínám, že používám z praktických ohledů, aby bylo možno použít vydání Jirečkova, citace Jirečkovy, ač v rukopisech velmi často neodpovídá čítání kapitol Jirečkovu číslování.

¹¹⁶ Všehrd bohužel neuvedl přesně místa z desk, o které se opřel a v RT. není odjinud zápis zachován. Podle vladislavské redakce by šlo o nález z roku 1495 (RT. I. 193, čís. 158): „odpovídati povinen není člověku svému dědičnému“. Odkaz na Červené pūhonné je asi z roku 1402–3 (RT. I. 82. čís. 21).

¹¹⁷ Varianty: Já] Ms. 11: jako. — to] Mss. 2, 5, 11, 13, 19: ∅.

¹¹⁸ Nelze vyloučit ovšem možnost, že šlo poprvé o nález jiný z Bílých pūhonných, který se nám pro požár desk roku 1541 nedochoval.

který cituje z Bílých pŕuhonnŕých, pŕece vyslovuje tu dvakŕáte vlastní nŕzor zŕsadnŕ opačnŕ. Nebylo jistŕ tŕeba, aby uŕil tak silnŕch slov pro opačnŕ nŕzor, pŕiznivŕ vlŕdnoucí tŕídŕ. Kdyŕ se ze zastŕnce utiskovanŕch obrŕtil v obhŕjce utiskovatele, nebylo nic snazšího, neŕ ŕešení v mladší redakci vypustit, jak to učinil leckdy, kdy jeho myšlenky nebyly by bývaly vhod vlŕdnoucí tŕídŕ. Ponechme ŕešení tohoto palčivŕho zvratu Všehrdovu ŕivotopisci a konstatujme, ŕe starší text ve srovnŕnŕ s mladší je vŕmluvnŕm svŕdectvŕm doby.

Z této zajŕímavŕ tŕetŕ knihy by bylo pro ŕplnost uvŕst poslední její vŕtu za explicitem „*A potud o placenŕ pŕuhonŕv*“, která znŕ „*Ale o placenŕ od desk v jinŕch knihŕch poslednŕch bude povŕdŕno*“, podle níŕ Jireček¹¹⁹ soudil, ŕe Všehrd pŕvodnŕ napsal své dŕlo o osmi knihŕch. K této otŕzce bude moŕno se vrŕtit aŕ ve stati o vzniku dŕla. Tŕm jsme uzavŕeli rozbor prvnŕch tŕech knih, obsahovŕ pevnŕ skloubenŕch.

K souboru prvnŕch tŕŕ knih se druŕí knihy další. Povšimnŕme si pŕedem, ŕe nenavazují pŕŕmo na pŕedchozí knihy a daleko nejsou jŕ tak systematicky uspoŕádŕny, jako knihy počŕteční. Pŕesto je nutno se jimi postupnŕ zabŕvat, protože je mimo veškerou pochybnost, jak se nám také rozbohem dokŕŕe, ŕe jejich text vznikl v plnŕ šíŕi jŕ v redakcích starších, takŕe vladislavská redakce mladší mŕla v jejich celku pevnŕ zŕklad. Nezbyvá tudŕŕ pro poznŕnŕ a pro kritiku textu, neŕ si probrat kaŕdou jednotlivou knihu zvlŕšt, zejmŕna proto, ŕe i v knihŕch poslednŕch jsou nŕkterŕ podstatnŕ varianty, které je nutno zhodnotit.

Pŕedŕlu nebo, jak bychom to nazvali ŕvu mezi prvnŕmi tŕemi knihami a knihou čtvrtou byl si vŕdom i Všehrd, protože ji začínŕ „*V prvnŕch, druhŕch a tŕetŕch knihŕch mŕluveno jest o sŕdu zemskŕm, jak osazen a drŕŕn vedlŕ práva má býti, od ŕaloby aŕ do rozsudku*¹²⁰ a kterakŕm obyčejem má kaŕdŕ k tomu sŕdu pŕipraven býti, od pŕhonu aŕ do práva stanŕho, od ŕaloby aŕ do nŕlezu, od nŕlezu a práva stanŕho aŕ do [!] na vrch práva dovedenŕ. Nenie takŕ ani o pŕŕsaze opuštŕno, kterŕŕ v kaple Všech svatŕch bývá“, pŕi čemŕ opakuje tu ve stručnosti to, co je uvedeno jednak v „Rozdŕlu“, jednak máme, pokud jde o knihu prvnŕ, uvedeno v zŕvŕru prvnŕ hlavy prvnŕ knihy za jejŕm obvyklŕm vŕehrdovskŕm explicitem („A potud . . .“). Je to další dŕvod, abychom zŕvŕr prvnŕ knihy řadili k nejstaršímu textu, který pŕi pozdŕjší nŕkterŕ revisi autor vynechal. Jinak vŕak, aŕ na nepatrnŕ a celkem nevŕznamnŕ změny zŕstal tento pŕechod zachován i v konečné redakci.

Čtvrtŕ kniha je bohatŕ na srovnŕnŕ míst z redakcí starších s redakcí mladší, protože vŕak se zpŕsoby textovŕch zmŕn opakuji po formŕlnŕ

¹¹⁹ J: str. XVI.

¹²⁰ Varianty: vedlŕ práva] atd. Ms. 21: vedlŕ práva má býti od zahŕjení aŕ do vzdŕnŕ jeho a kterakŕm.

stránce, je nutno na tomto místě pozdržet se jen u některých nejdůležitějších. Sem patří především hlava 3. „O trhu“, o které bylo již pověděno při vzorech pro dosavadní edice. Byla již také učiněna zmínka o historické zprávě z roku 1496, v níž Všehrd poukazuje na dvojí selské povstání proti utlačovatelům jednak na Moravě proti Tunklovi staršímu z Brníčka na Zábřežsku, které skončilo smrtí Tunklovou, a jednak v Čechách proti Adamu na Ploskovicích, kde povstale sedláky vedl rytíř Dalibor z Kozojed, který za tento čin byl odsouzen k smrti a popraven roku 1498. V textu této zajímavé zprávy není podstatných změn ani v mladší redakci, která zamlčela (úmyslně?) jména obou rytířů, Tunkla i Ploskovského (Dalibora jmenují jen desky). Ale zas je tu zajímavé, jak Všehrd ve starším textu projevoval svůj názor ve prospěch poddaných sedláků, kdežto v mladší redakci byl již zdrženlivější a opatrnější:

starší (podle Ms. 1):

„Z kteréžto věci toto [se] zřetelně bezprávie téměř po všie zemi od mnohých děje, že prodávajice jedni druhým vsi, robot ze jména nekladú, ani jich sobě pozuostavují. A proto lidé chudí nebozí těžké a bezprávnie roboty dělají a robotovati držiteluom svým musie.“

mladší (podle Ms. 21):¹²¹

„Při tom se tato žádava druhdy děje, že prodávající jedni druhým vsi, robot ze jména ve desky nekladú a zvláště, kdež jich od starodávna na lidech není, ani jich sobě, skrze výminku trhu pozůstavují.“

Všehrd tedy stížnost vůči nespravedlivému ukládání a nepochybně zvyšování robot změnil v novější redakci v jakési naučení. Stalo se tak snad i proto, že oba uvedené případy, moravský i český, se dotýkaly vrchností rytířských, nikoliv vládnoucího stavu panského.

Jak to známe již z dřívějška, Všehrd v 11. hlavě této knihy vynechal humanistickou zmínku o učednících Pythagorových („ale musil by velmi nemluvný býti a dlouho jako učedníci Pitagorovi mlčeti“) ze starší redakce, kterou nepojal do vladislavského znění.

Zvláštní případ, kdy závěr je nejen změněn — a to stylisticky méně vhodně proti původnímu textu, ale dokonce v mladší redakci je rozšířen, snad aby otázka byla řešena srozumitelněji, nacházíme na konci 16. hlavy čtvrté knihy:

¹²¹ Varianta: žádava] V některých mladších rukopisech jako Mss. 4, 24, 26, 30 neporozuměním: závađa.

rukopisy starší red.:

„A potud o odhádání. A na tom i čtvrtým knihám konec jest učiněn. Tímto jsa zavázán, že po každém odhádání ve dvou nedělích panování platné a poslední, kteréž všeho práva vrch jest a makovice, má učiněno býti a při odhádání zapsáno býti.“

mladší na př. Ms. 21:

„A potud o odhádání. A na tom i čtvrtým knihám konec jest učiněn. Tímto jsa zavázán, že po každém odhádání ve dvou nedělích panování platné a poslední má učiněno a při odhádání zapsáno býti. A to se děje pro ty, kteříž by na tom dědictví spravedlnosti jakú měli... aby ještě, dokudž se panování poslední nestane, odpírati odhádání mohli.“¹²²

Nebylo by ovšem vyloučeno, že slova „A to se děje — odpírati odhádání mohli“ jsou interpolací písařskou, ačkoliv navazují příliš těsně na předchozí text, takže patrně přece jen pocházejí také z pera Všehrdova, což podporuje skutečnost, že tak končí všechny dochované rukopisy.

Poznatky pro textovou kritiku z předcházejících knih se nemění následujícími knihami, jen se doplňují a zpřesňují. Je zajímavé, že v první hlavě páté knihy autor navazuje výslovně na kapitolu o trhu z třetí knihy,¹²³ takže je zřejmé, že pátou knihu psal s časovým odstupem, nikoli těsně po dokončení čtvrté knihy. Starší redakce je nepatrně širší a při vladi-slavské redakci v ní Všehrd krátí, jako na příklad za slovy, jimiž se odvo-lává na předchozí látku „v předešlých kniehách (pokud mého rozumu malost a chudoba káže) jest pověděno“.¹²⁴ Ve starších textech nebyla ještě 5. hlava „O zplacení zástavy“, takže původní podoba knihy nebyla o mno-ho menší rozsahem, než jak dospěla v definitivním znění. V této knize Všehrd také přepracoval velmi často počátky kapitol, jako to činil ve všech knihách, ale všechny tyto úpravy nepochybně spadají do doby, kdy už zpracovával definitivní znění, tedy do počátku 16. století. Do této doby také spadá změna nejpodstatnější, která byla provedena vypuštěním od-kazů na římské a řecké klasiky, v 10. hlavě o „Proměnění stavu vdovské-ho“, kde v původním textu Všehrd se vyjadřoval s větší šíří, než jak mu vyplynulo znění po vladi-slavské úpravě:

¹²² Písařským přípisem je patrně dodatek, který se čte v Ms. 24: „Pakli by i ten čas zmeškali, tehdy své spravedlnosti mohou ne odporem, než pohonem dobývati. Nález v Ble-lých pohonných, kdež Václav z Vranieho kapitoly pražské pohánle.“ (RT. I. 216 čís. 247 k 14. říjnu 1495).

¹²³ J: III. 3. Srov. výše, co bylo řečeno o této kapitole.

¹²⁴ V šikmých závorkách /—/ je uzavřena část v redakci mladší vynechaná.

starší (Mss. 1, 2, 5, 6, 10, 11, 19, 23):

„By pak i v jedenáctý nebo ve dvanáctý měsíc po smrti muže (vdova) porodila, i to proti přirození, ani proti cti není, poněvadž PLINIUS i v třináctý měsíc porod pokládá a HOMERUS v roce, a jiní v jedenácti a v deseti měsících.“

mladší (podle Ms. 21):

„By pak i v jedenáctý nebo ve dvanáctý měsíc po smrti muže (vdova) porodila, i to proti přirození, ani proti cti není, poněvadž se i v třináctý měsíc porod pravý nalézá a druhdy v roce, někdy v jedenácti a v deseti měsících.“

Zcela obdobnou proměnu původního textu nalézáme i v 45. hlavě „Léta jsou dvoje“, v níž se vykládá o zletilosti. Zavedlo by nás příliš daleko od řešeného problému, kdybychom kritisovali obsah této kapitoly, v níž polemicky Všehrd vystoupil proti způsobu počítání let podle římského práva („dokudž toho IUSTINIANUS nesložil“). Starší text této hlavy byl širší o jméno klasika v jednom z četných úsloví právnických, kterými nám Všehrd dochoval mnoho právnických pouček:¹²⁵

starší Mss. 1, 2, 5, 6, 10, 11, 13, 19, 23, 24:

„Ale více jest svědek očitý jeden, nežli ušatých deset, jakož jest PLAUTUS napsal.“

mladší (podle Ms. 21):

„Ale více jest svědek očitý jeden, nežli ušatých deset, jakož jest jeden napsal.“

Toto soustavné zamlčování klasických pramenů z původního textu má nepochybně svůj účel. Patrně se Všehrd obával, aby svými výklady, které se odvolávaly na humanistickou literaturu, neodradil kruhy, které nepřály učenějšímu výkladu a většinou latinsky neuměly, což by příznačně charakterisovalo dobu přechodu patnáctého století v šestnácté, protože tyto úpravy spadají vesměs do počátku nového století.

Získaný obraz o starším textu a jeho různých redakcích se stále více uceluje sledováním dalších knih. Tak v knize šesté, která původně byla menší o výklad „O rozdílu mezi nepřibuznými a přibuznými“,¹²⁶ který je přidán zcela nepochybně až v mladší redakci, jediné proti starší a jednodušší textaci Všehrd v definitivním znění rozhojnil kapitolu „O spolku“¹²⁷ nám již známou metodou, totiž vkládáním slov. Ostatní proměny v této knize nepřispívají ke kritice a k posouzení původního textu.

A nejnak se nám jeví i kniha sedmá. Byla původně kratší o kapitolu „O smlouvách“,¹²⁸ ale mladší text se v definitivním znění odchýlil spíše v hledání vhodnějších termínů, než v opravě starší redakce. To ovšem neznamena, že by pro detailní kritiku staršího textu byly tyto novoty, za-

¹²⁵ Jireček sestavil v samostatném vydání pěknou sbírku str. 560—2 „Přísloví a rčení“.

¹²⁶ I: VI. 13.

¹²⁷ VI. 14.

¹²⁸ VII. 27.

vedené v mladší redakci, nadbytečné. Naopak, právě tyto varianty mohou vésti k důležitým poznatkům, zejména právním, protože nám nepochybně zaznamenávají nejen vytříbení názorů Všehrdových, ale dokonce i změny v právu. Ovšem bylo by třeba soustavně konfrontovat Všehrdovo dílo s nálezy zemského soudu v mezidobí po dokončení jeho díla (kolem 1497) a po započetí nové revise dosavadního textu (kolem 1501) a pak je srovnat se zemským zřízením vladislavským.¹²⁹ Jako to bývá velmi často v podobných pramenech právních, tak u Všehrdova díla, které si vyžádalo mnohaleté práce, pozdější knihy nevykazují při definitivním uspořádání a redakci takový počet změn jako knihy starší. A tak je tomu i u knihy sedmé, která končí¹³⁰ explicitem formulovaným jako úvaha nebo praktická výstraha (*a kdož všeho práva a desk od základu až na vrch nezná, těžce mu spravedlivý súd (:vím, co mluvím:) v při odporné přijde*), kterou patrně autor již ve starších redakcích po revisi, protože poznal, že se nevyjádřil dosti jasně, rozhojnil, o bližší vysvětlení (*„Neb se netoliko trhem, zápisem“* atd.).¹³¹ A tato druhá starší redakce se stala základem pro redakci definitivní. Do široka rozvedený výklad spíše by však nasvědčoval, že autor mínil v psaní díla přestat, což by bylo podepřeno i počátkem knihy následující.

K n i h a o s m á jako by podle autorova úmyslu začínala novou látku, oddělenou od předchozích sedmi knih. Autor uvádí ji rekapitulací obsahu dosud probrané látky a tím zřejmě prozrazuje podobný „šev“ jako jsme toho byli svědky na počátku knihy čtvrté (viz tam). Proto také nepochybně původně první hlava této knihy neměla samostatného nadpisu¹³² a teprve pozdější písaři podle slov Všehrdových (*„o menších dskách v těchto knihách osmých psáti budu“*) nadepisovali ji *„O menších dskách“*¹³³ nebo prostě jen *„Předmluvenie“*.¹³⁴ Všehrd si této mezery mezi knihou sedmou a osmou byl při konečné revisi vědom a proto podle svého zvyku a podle svých stylistických schopností předsunul v mladší redakci několik slov, ne právě šťastně volených, protože první kapitola a dokonce celá kniha v definitivním textu začíná slovem v genitivu:

starší Mss. 1, 2, 5, 6, 11, 13, 15, 19, mladší na př. Ms. 21:

24:	<i>„Sepsání tohoto o právích země</i>
<i>„V prvních, v druhých, třetích</i>	<i>české v prvních, v druhých a třetích</i>
<i>knihách práce mé o súdu zemském“</i>	<i>knihách práce mé o súdu zemském“</i>

¹²⁹ To lze poměrně snadno zjistit z velmi dobrého Jirečkova přehledu str. 547–559, kde nejmladší výpis z desk se uvádí z DZ. památných P, 30 k roku 1498, ale to jde o vlastní při Všehrdovu. Srov. J: str. 418 jen ve starší redakci!

¹³⁰ Jireček str. 349 uvedl, že starší redakce končí už: „základové se točie“, ale nemám pro to zatím opory, ani pro rozšíření úvodu v VII. 34.

¹³¹ Viz J: str. 350.

¹³² Podobně je tomu i u knihy deváté.

¹³³ Mss. 2, 19; v mladší redakci se s tím nesetkáváme.

¹³⁴ Ms. 13. Také není v mladší redakci.

A sám autor v následujícím přehledu dělí knihy na první tři knihy odděleně od další čtvrté až sedmé. Na vysvětlenou, proč chce psátí dále, omlouvá se a praví: „*A aby nic opuštěno nebylo, což by ke dskám dokonce příslušetí se zdálo, o menších dskách*“ a dále, jak bylo již uvedeno. Tento úvod, který svým rozsahem by mohl obstát v čele nového oddílu, autor nevylepšil ani při revisi pro vladislavské znění, ba snad, — nebudeme-li vůči němu příliš kritičtí, nepovšiml si, že předsunutím slov „Sepsání tohoto“ opakoval se, protože dále řekl „práce mé“. Rozhodně však tu Všehrd prozrazuje odstup od dosavadní látky, na kterou navazuje nedostí systematicky, jak si je toho dobře vědom.

Knihá osmá je rozsahem veliká. V starším znění chybělo několik kapitol, tak hlava 10. „O knihách žalobních“, která odpovídá nové kapitole „O žalobníku“ v třetí knize¹³⁵, 28. „O pečeti zemské“ a 31. „O odúmrtích“.¹³⁶ Všechny tyto hlavy byly doplněny až při úpravě vladislavské a nejsou tedy rozhodující pro posouzení staršího a původnějšího textu. Ale v ostatních hlavách, jde-li se zpět k původnímu znění, nastalo velmi mnoho změn, které bez porovnání rukopisů jsou nesnadno rozeznatelné. Je jich v této knize tolik, že pro účel naší úvahy dostačí, aby bylo poukázáno jen na nejdůležitější. Všehrd provedl některé značné stilisační změny a tím původní text pod příkrovem mohutných variant někde zcela zmizel. Tak téměř z poloviny je změněn výklad v hlavě 6. „O dskách, v kteréž se svědomie píší“, v níž živé líčení, jak se provádí vkládání svědectví do desk na soudě, často prokládané příkladnými citáty přímé řeči („*Čti mi toho svědka a tohoto nečti*“, „*Ne, toho čti!*“ atd.), je nahrazeno mnohem lepší stylisací právníckou, což je nutno přiznat, naopak však barvitě líčení postupu na zemském soudě ze starší redakce jím zaniklo.

Nejdůležitější a vlastními slovy Všehrdovými prozrazující důvody propuštění jeho z úřadu desk zemských jsou právě v této knize osmé v kapitole „O dskách velikých zemských“¹³⁷ a dále v kapitole „List, když kdo chce pro úrok bráti“.¹³⁸ V kapitole prvně jmenované není mnoho rozdílů, zejména větných, mezi starší a novější redakcí. Hned na počátku nás zaujme, že Všehrd původně velmi sebevědomě psal „*Písař pak zemský, kterýž miesto najvyššieho písaře drží*“, ač po právu tak tomu nebylo a proto nepochybně i po vlastní neblahé zkušenosti v mladší formulaci je skromnější a opatrnější a praví jen „*Místopísař desk zemských, kterýž jest na místě najvyššieho písaře*“. Dále ve zmínce, že mu bylo vytýkáno „korigování desk“, zaměřil své výtky proti udavačům, o nichž se však teprve ve vladislavském znění vyslovil: „*někteří tolikéž dskám jako latině*“

¹³⁵ J: III. 8, není v nejstarší redakci v Ms. 1.

¹³⁶ Jireček uvádí i při těchto chybějících kapitolách ve starším textu varianty, ale ty vzal obyčejně z Ms. 2, kde byl text starší doplňován z vladislavské redakce.

¹³⁷ VIII. 11.

¹³⁸ VIII. 14.

rozumějice.“ Velmi zajímavý je také závěr kapitoly, že oboje dsky mívál „v své moci“, tedy patrně i u sebe, kdežto po nálezu zemského soudu z roku 1497¹³⁹ musil svou formulaci v nové redakci změnit:

starší (Mss 1, 2, 5, 6, 11, 13, 19, mladší (podle Ms. 21): 24):¹⁴⁰

„A ty dsky veliké oboje vždycky od stara dávna miestopísař každý v své moci sám jest mieval, i já též, než potom po mně jinak. Jest nález panský o tom.“

„A ty dsky veliké oboje vždycky od starodávna místopísař každý v své moci jest sám mívál, i já též. A jiní úředníci s tím jsú nechtěli nic míti.“

Znění starší je důležité pro bližší datování tohoto místa, kdy bylo napsáno, protože je zřejmé, že se tak stalo až po nález, který je vzat z obšírného sněmovního usnesení mezi 17. a 20. květnem roku 1497,¹⁴¹ a že tedy osmá kniha byla napsána až po tomto datu. Tím je podán další důkaz o důležitosti staršího textu. Obdobně, ale v mnohem větším rozsahu je tomu v kapitole „List, když kdo chce pro úrok bráti“.¹⁴² V ní Všehrd mezi slovy, že „také v těch listech úředníci menší“ mají se psáti „jménem úřadu a to společným a nerozdielným takto „úředníci menší“, jakož svrchu stojí“ a „Také se při těch listech při všech zachovává“¹⁴³, v původním textu v obšírné úvaze vyložil, že by se místo „úředníci pražští“ správně měli psáti „úředníci zemští“ na rozdíl od dvorských. Útočná výtku proti Všehrdovým osočovatelům před králem je již v původním znění,¹⁴⁴ a to patrně jen v nejstarší redakci, která v ukázce zní takto:

„Z toho neumělost starých má i poznána i napravena býti, kteříž latině nedobře umějí, latinské slovo dobré zle jsú v česko vykládali, takže když latině ve dskách stojí ‚Pragenses‘, tu jsú oni na Prahu vykládali, neznajíc toho, že se tím slovem ‚Pragenses‘ ne Praha, ale všecka země česká se miení. Protož ta slova ‚protestatus est coram officialibus Pragensibus‘ takto se právě vykládají: ‚přiznal se před úředníky zemskými‘ ne ‚pražskými‘, aby smiešenie nerozumné lidí v blud a omyl neuvedlo.“

Všehrd tu rozhodně hájí svou věc a správně dokládá, že když se desky začaly psáti na místo latinsky česky, měla se i formule přeložit podle smyslu, nikoliv otrocky, jak to požadovalo usnesení z roku 1492, „před úředníky pražskými“. Svědectví patrně nejstarší redakce se vztahuje na inkriminovanou formuli, kterou Všehrd bez svolení soudu psal prý do desk.¹⁴⁵ Tato část je tedy velmi důležitá pro životopis autorův, ale je také

¹³⁹ RT. II. 488: „Item, staré dsky aby nahoře zuostávaly na hradě pražském.“

¹⁴⁰ Varianta: jinak] atd. Mss. 2, 11, 13, 19: jinak jest nalezeno.

¹⁴¹ Emler v RT. zpřesnil datování proti Jirečkově str. 509 (v průvodních poznámkách).

¹⁴² VIII. 14.

¹⁴³ J: VIII. 14 mezi § 4 a § 5.

¹⁴⁴ Jen v Ms. 1.

pochopitelné, že ji vypustil při revisi nejen pro definitivní znění, ale patrně už při revisi svého díla po dokončení deváté knihy, asi po roce 1499, protože ji nenalézáme v dalších rukopisech předvladislavských. Byla to „causa finita“ a nebylo by bývalo ani vhodné, aby byla připomínána králi, kterému podával v konečném znění své knihy devatery, protože král Vladislav nestál při posouzení viny Všehrdovy stranou a byl to on, kdo vynesl příkrý a patrně i unáhlený soud nad Všehrdem. Známý poznatek z dřívějšího, že autor byl v původní stylisaci mnohem odvážnější a otevřenější, než je tomu v textu, jak mu vyplynul z revisí, se potvrzuje i v předposlední kapitole „O placení od desk“,¹⁴⁶ kde si původně stěžoval do „*darů, hala-fanců a rozličných poct a spolků v přech hanebných*“, které „*se v zemi zrodily*“. Po revisi tuto výtku adresovanou tehdejšími poměrům značně zeslabil a skoro ji omlouvá tak, že „*to jest nyní vůbec, netoliko v Čechách, ale po všem světě*“.¹⁴⁷ Znovu a znovu se projevuje starší redakce jako přímý a nesmlouvavý svědek stavu v zemi za doby vladislavské, takže opravy a některá zpřesnění v redakci vladislavské daleko nevyváží ztrátu těch částí, které byly v konečném textu vypuštěny.

Na konci osmé knihy je již ve starší redakci připojen veliký odstavec, který je zřejmým doslovem k všem osmi knihám. Patrně Všehrd již nemínil pokračovat dále a chtěl jím uzavřít celé dílo. Tento odstavec, který ani v definitivním znění nedoznal změn a jehož varianty jsou zcela nepatrné, takže pocházejí spíše od písařů, než od samotného autora,¹⁴⁸ je důležitý nejen skladebně, ale je i stylisticky charakteristický pro Všehrda.

Všehrd nejprve explicitem zavřel poslední kapitolu („*A potud o placení od desk a o súdu zemském.*“). Pak teprve shrnul celý obsah osmi knih a hlavně ujišťuje nejen čtenáře, ale i sebe, že nic neopomenul, co by bylo důležité, takto:¹⁴⁹

„*Od puohonu až do práva staného, od žaloby až do nálezu a přísahy v kaple Všeoh svatých jest pověděno. Nenle také ani o dskách nic zamlčáno. Než od trhu a všelikého ve dsky kladenie až do zaplacenie dosti široce jest vypravováno. Aniž rozličné práva vedenie v zapomenutie ne-*

¹⁴⁵ Do této stati nepatří řešení, byť podložené podstatnými domněnkami, proč právě páni měli zájem na zachování formule „úředníci pražští“. Je možno se domnívat, že páni nepřáli titulu „úředníci zemští“ také proto, že by tím byli označováni úředníci všech stavů a tedy i městského, což v době sporů stavu panského a rytířského s městy pro pány bylo naprosto nepřijatelné.

¹⁴⁶ J: VIII. 32, zvl. str. 388 a 390.

¹⁴⁷ Opět se nabízí srovnání mezi Viktorínem ze Všehrd a Ondřejem z Dubé: oba stihl týž osud, oba byli sesazeni s úřadů, když se k moci dostala panská strana, ale na rozdíl od Všehrda Ondřej v úvodním přípisu útočně vytýkal i samotnému králi politické vady, nepořádky v zemi a vše, co se nesrovnávalo s jeho přesvědčením.

¹⁴⁸ Varianty jsou nepatrné: všelikého] Mss. 4, 21, 23, 26, 30: od všelikého. — vypravováno] Ms. 2: povědno; Ms. 24: vypraveno. — A nic] Ms. 21: Ano [a ono?]. — přede mnú] Ms. 26: přede mnú od starodávna nepohnutě, neproměnlivě; Ms. 4, 12, 21, 23, 24: přede mnú za starodávna nepohnutě, neproměnitelně. — postiženo] Ms. 23: posażeno.

¹⁴⁹ Základní text podle Ms. 1.

cháno jest, než od úmluvy do odhádání a posledního panování, od uvázání do listu obranného, i o jiném téměř jest vypsáno. A nic není opuštěno, což by k sídu zemskému nebo k deskám z práva příslušet se zdálo, tak jakž se jest přede mnú i za mne zachovávalo, pokudž jest mů paměti a rozumem postiženo býti mohlo. A potud o sídu i o deskách."

Ještě později bude možno se vrátit k tomuto odstavci ve spojitosti, jak vznikala postupně Všehrdovi celá práce. Ale i tak je jisté, že patrně tímto doslovem měla býti uzavřena, protože je v těchto závěrečných slovích shrnut ve zkratce dovedně podané obsah všech předchozích knih.

Ale změny, které se daly v právu na samém konci patnáctého století, dříve než došlo k vydání tzv. Vladislavského zřízení zemského, přiměly Viktorína ze Všehrd, aby znovu sáhl po peru a napsal dodatky ke svému dílu, i když je nechtěl již přepracovávat. Tyto doplňky přivtělil později jako knihu devátou k svému dílu. Její obsah, různé druhy tam vypsanych „zmatků“ a hlavně proměny v právu nasvědčují i vymknutím ze systematického pořádku předešlých knih, že jde o knihu přidanou, nikoliv o součást prvotního systému Všehrdova díla. Její samostatnost jest potvrzena i tím, že podle svědectví dvou rukopisů lobkovických¹⁵⁰ byla odděleně Všehrdem věnována Albrechtovi Kolovratskému z Libštejna a na Mělníce, tehdy ve funkci dvorského hofmistra (1496 až 1502), jednomu z předních politiků panského stavu, na rozdíl od Všehrda však horlivému katolíku,¹⁵¹ patrně příznivci Všehrdovu. Samostatné věnování deváté knihy by nasvědčovalo, že Albrecht Libštejnský měl již ostatních osm knih, ačli devátá kniha, která je v lobkovických rukopisech neúplná, nebyla od autora považována za samostatné dílo o změnách v právu této doby. Neboť devátá kniha se projevuje téměř jako samostatná skladba systematickou i svým rázem ve Všehrdově díle. Hned počátek, v původním textu spíše předmluva, než první kapitola, je neobvyklý: právnícký výklad Všehrdův počíná citací z básně Smila Flašky „Nové rady“.¹⁵² Výklad autorův, že chtěl ukázat, jak se „i prvé za starých zmatci při těch věcech přiházeli“, je spíše omluvou, než vysvětlením tohoto neobvyklého počátku. Všehrdovi tanuly na mysli jako vzory podobné rýmované předmluvy,¹⁵³ kterými bý-

¹⁵⁰ Ms. 5, 6.

¹⁵¹ Opravují takto některé údaje Jirečkovy. Albrecht se stal kancléřem až roku 1502. Byl sice nakloněn městskému stavu, ale patrně jen z taktických důvodů, protože dovedl znamenitě využívat politické situace. Srov. o něm Palacký, *Děj. V. 1.* (1878) 367, 371 a j.

¹⁵² Jen málo rukopisů označuje tuto vstupní část jako „hlavu první“. Někdy se vyskytující nadpis „O zmatcích“ je zřejmě dodán později a nelze jej obhájit proti nadpisům dalších kapitol této knihy.

¹⁵³ U nás známe rýmovaných předmluv velmi málo. Tak po Všehrdově deváté knize je to především Štěpán z Vyškova, který pěti distichy uvedl svůj „znojemský municipál“ z let 1523—5 (srov. mou studii *Vliv Olomouce na znojemské právo Štěpána z Vyškova* v: Sbor. Kraj. vlastivěd. muzea v Olomouci IV. B. 1959. 339) a Vít Ophtalmius, který předeslal dvě disticha svému „Processus juris municipalis Pragensis“ roku 1585 (srov. Jireček, *CIB. IV. 5.* 1883. str. 2.).

valy uvozovány cizí právní knihy a velmi řídce naše. Na rozdíl těchto předmluv, které pocházejí od autorů knih, Všehrd tu užil básně cizí. Všehrd však z „Nové rady“ Smila Flašky neopisuje po pořadí, ale vybírá z ní výňatky, sestavuje je podle své potřeby a tak vlastně si z ní skládá svůj vlastní rýmovaný úvod.¹⁵⁴

Všehrd nejprve citoval šest veršů z „rady supovy“, ale proti originálnímu znění má poněkud pozměněný počátek:

Vyd. NR v. 755.—760.:

„Budú-liť sirotci kací
a od čeho sú v deskách zmatci“

Všehrd (podle rukopisů):¹⁵⁵

„Budú-li kde jací sirotci,
od čeho jsú ve dskách zmatci“

a dále s nepatrnými odchylkami. Zajímavé je, že po krátké vsuvce vlastních slov obrací se zpět k „radě vlkově“ k veršům 715. až 736. („Naleznuf já cestu k tomu“ až „ačť se nám v ruce dostane“) a teprve na to značnou část z „rady řeřábovy“ verše 635, až 692. („Nadto o zemském úřadě“ až „a jich zlosti neúčasten“) mimo dva verše 659. a 660. a konečně opět zpět z „rady levhartovy“ verše 459. až 480. („Zlato, stříebro vieru lomí“ až „takú chválu jemu vzdáti.“)¹⁵⁶ Varianty Všehrdovy buď jsou z jeho předlohy, buď autor se příliš spoléhal na paměť a zejména rytmicky vadný počátek o sirotcích by spíše nasvědčoval, že jde tu o obměnu autorovu.

Ale mnohem důležitější pro poznání textu je vlastní výklad Všehrdův, který navazuje na verše Flaškovy. Již Jireček poznal, že se v této knize často rozcházejí texty starších redakcí a hned v hlavě první to dokládá z křížovnického (smíšeného) rukopisu¹⁵⁷ a z universitního, jímž je tzv. klementinský první neboli Pešinův.¹⁵⁸ Ale tím postihl jen dvě skupiny: prvou, representovanou rukopisem klementinským prvním,¹⁵⁹ stručnější, která se stala podkladem pro redakci vladislavskou, a druhou,¹⁶⁰ která je mnohem obšírnější. Kratší redakce nevznikla pouhým vynecháváním některých stylisací, ale je ve větším dílu samostatná. Redakce delší, obšírnější však pochází také nepochybně od Všehrda, protože by bylo stejně nesnadno si představit, že by pozdější písař dodával vedle citátu z Homéra ještě odkaz na Lukiana („Lucianus in oratione de calumnia“) stejně jako že by výtky, které jsme již četli zvláště v knize osmé na braní úplatků, opakované připomínky „pod přikrytím úřadův“ a podobné výrazy, dodával kdosi jiný, než sám Všehrd. Jsou tedy oba texty, užší i širší, nepo-

¹⁵⁴ Cituji podle vydání Jiřího Daňhelky „Smila Flašky z Pardubic Nová rada“ (Praha, 1950). Opravuji tiskové chyby, které zůstaly na str. 84 při citaci veršů převzatých Všehrdem.

¹⁵⁵ Varianta: ve dskách] Mss. 12, 18, 23, 26, 29: v Čechách.

¹⁵⁶ Originál „kakú jemu chválu vzdáti“. V Ms. 1. patrně písařovým opomenutím chybí „vieru“.

¹⁵⁷ Ms. 11.

¹⁵⁸ Ms. 1.

¹⁵⁹ Mss. 1, 5, 6.

¹⁶⁰ Mss. 2, 11, 13, 19.

chybně z pera Všehrdova. A stejně je tomu i v poslední kapitole této knihy o změnách při deskách a při soudu, kde je řada zjevných narážek na tehdejší politické a veřejné poměry a kde také jsou dva texty, užší a širší,¹⁶¹ ač rozdíl v rozsahu není tak značný jako v kapitole první, protože v poslední kapitole jsou oddíly v užším znění, které jsou doplněny proti textu širšímu. Tak je tomu např. ve výkladu o půhonu pro škody, o pohánění komorníkem, kdež se čte Všehrdovo současné a proto věruhodné svědectví o hospodářských proměnách koncem patnáctého století (*„nebylo ještě skupovanie zeman ani siedel zemanských bohenie a turzi a zámkov zemanských kaženie a s zemí srovnávanie, ani rybníky zeman a sedlákov, vsí, dědin a luk vytopovanie“*), a na jiných místech podobně; ale zvláště v rétorsky útočném odstavci, kde vykládá o těch, kteří zahubili dějinné osobnosti starověkého světa a končí toto, jak to později nazývá, *„proměnění obyčejův dobrých ve zlé“*, když se zmiňuje o českých poměrech, *„Kde jsou ti, kteříž jsou lstí, úkladem a zradů domácí svatů, spravedlivů a nevinnů HUS na oheň ven z země vydali“* a na Husův případ navazuje srovnáním tehdy ještě v paměti živého případu kazatele Michala od sv. Jiljí, řečeného Poláka podle jeho původu, kterého dal král Vladislav bez slyšení spolu s jeho druhy uvrhnout do žaláře na Karlštejně, kdež zemřel.¹⁶² Je pochopitelné, že v definitivním znění tato zmínka velmi nepřátelská vůči Vladislavovi byla vypuštěna.

Obdobně je tomu v epilogu ke všem devíti knihám v tak zvaném „Zavření všech knih“, s tím však rozdílem, že z nesporných dvou redakcí starších pro mladší vladislavskou redakci nebyl Všehrdem vzat za základ ani jediný text. Při definitivním uspořádání autor dobře rozpoznal, že se mu nehodí žádný ze starších textů a uzavřel dílo stručným odstavcem, který bez rubriky připojil na konec deváté knihy.

Ale je třeba „Zavření všech knih“ jak ve starší redakci, tak i po něm pozůstalý oddíl v novější redakci vladislavské čísti a hodnotit velmi pozorně. Samostatné „Zavření“ je všude adresováno, pokud je v rukopisech zachováno, pánům z Postupic a odpovídá proto takové formě předmluvy, ve které je dílo věnováno Všehrdem týmž pánům.¹⁶³ Z toho lze soudit, že „Zavření“ mají rukopisy, které vznikly opisem z věnovacího exempláře Postupickým.¹⁶⁴ Jest litovat, že oba lobkovické rukopisy,¹⁶⁵ jejíž poslední devátá kniha je připsána Albrechtovi Kolovratskému z Libštejna, končí před kapitolou o proměnách.¹⁶⁶ Bylo by totiž zajímavé vědět, zda Albrech-

¹⁶¹ IX. 10.

¹⁶² O kazateli Michalovi Polákovi z Češeva a z Lekna viz Palacký, *Děj.* V. 1. (1878) 201–4.

¹⁶³ Mss. 1, 2, 11, 13, 15, 19, i v přídavku po konečném odstavci vladislavské redakce (srov. v seznamu rukopisů) Ms. 29.

¹⁶⁴ Ms. 15 a 19 vynechaly jména obdarovaných.

¹⁶⁵ Mss. 5 a 6.

¹⁶⁶ Poslední kapitolou v Mss. 5 a 6 je J: IX. 9.

tovi Všehrd napsal snad také jakýsi uzávěr, nebo zda vůbec věnovací exemplář Albrechtovi byl nejen o kapitolu o proměnách, ale i o závěr chudší, takže by se z toho dalo soudit, že Albrechtovi Všehrd podával knihu ještě dříve, než Postupickým. Pak by lobkovické texty představovaly nějakou redakci starší, než se dostala Postupickým. A protože „Zavření“ je jakýmsi téměř řečnickým epilogem k příznivcům Všehrdovým, kterým — stejně jako v případě věnování králi Vladislavovi — podával své dílo a žádal je o záštitu, je patrně původnější to znění, kde častěji k Postupickým mluví a se k nim obrací a tedy to znění, které nám dochoval a které reprezentuje křižovnický rukopis.¹⁶⁷ Další znění a to opět z pera Všehrdova vzniklo po jeho revisi, patrně tehdy, když dostal od Postupických známé varování. Proto toto druhé znění je kratší, ale také je rozdílné v několika místech velmi podstatných, z nichž nejdůležitější je Všehrdovo stanovisko, kdy má být jeho dílo zveřejněno, jak vyplývá ze srovnání:

Mss. 2, 11, 13, 15, 19, 24:

„Neb úmysl muoj byl jest, aby toto mé jakéžkoli sepsání ne prvé, než po smrti mé mezi lidí vuobec vyšlo, kromě VMti, pro některých nepřátel mých lítú zlost proti mně beze vší příčiny slušné neslušně zdviženú.

Ms. 1:

„Neb úmysl muoj ten jest, aby ne prvé, než po devieti letech, jakož ORACIUS radí, mezi lidí vuobec vyšlo, poněvadž těchto knih žádný jiný ode mne kromě VMti nemá.

I když se texty „Zavření“ liší, přece je zřejmé i z tohoto místa, že oba texty vznikly z pera Všehrdova. V širším znění, které bylo výhradně určeno pánům z Postupic, zle si Všehrd stýskal do ústrků, kterých se mu dostalo, a proto nechtěl, aby jeho dílo a jeho obhajoba se dostaly na veřejnost dříve než po jeho smrti.¹⁶⁸ Po vypuštění nejtěžších kritických míst v kratším znění mohl připustit zveřejnění své práce, jak říká, podle vzoru Horatiova po devíti letech. Jireček¹⁶⁹ podle data v klementinském rukopisu,¹⁷⁰ které se ještě věrohodněji opakuje v rukopisu rajhradském prvním,¹⁷¹ klade do roku 1499 rok dokončení díla Všehrdem v prvním sepsání, ač není vyloučeno, že se tak stalo už rok před tím,¹⁷² a odevzdání mladší redakce vladislavské datuje k roku 1508. Ale je celkem nerozhodné, kdy mladší redakce byla v definitivním textu Všehrdem zveřejněna, jisto jest, že data s nepatrnou úchylkou jsou správná. A také časový rozdíl mezi

¹⁶⁷ Ms. 11. Srov. při citátu níže.

¹⁶⁸ Pochopitelně se o záměru publikace nemluví v závěrečném odstavci mladší vladislavské redakce.

¹⁶⁹ J.: str. XVII (v předmluvě).

¹⁷⁰ Ms. 2.

¹⁷¹ Ms. 24 fol. 265b, tedy v dodatku.

¹⁷² Podle jeho pře s Janem Třebickým v IV. 3, ale jen ve starší redakci.

věnováním spisu Postupickým a úpravou po káravém psaní Zdeňka Postupického není patrně velký, nejvýš 2—3 léta.¹⁷³ Zcela je nesporné, že všechny tyto úpravy vyšly od Všehrdy samotného, kdežto na vrub písařům buďtež připočteny malé změny (varianty), z nichž nejpočetnější jsou vynechávky, nikoliv změny ve stylisaci.

Zjev, že všechny změny (až na téměř mizivé procento) v textech pocházejí od jediného autora, je ojedinělý. Je proto nutno si položit otázku, jak k těmto revisím, z jakého důvodu došlo a jak se stalo, že se tyto redakce až na naši dobu dochovaly. Na otázku tuto odpovídá sám autenticky Všehrd v závěru definitivního znění vladislavského, když odvolává jako neplatná všechna dřívější znění, neboť „*jest ani opravené, ani mnú vydané, než z připisu a z škaret přepsané*.“ Udává tedy, že starší znění, jehož závěr pochází z konce patnáctého století, bylo jen opsáno „z přiepisu“ (pozdější písaři nerozuměli, že v tomto případě jde o přepis, nikoliv o „připis“) a hlavně že je ze „škaret, škart“, tedy z volných listů opsané. S tím by se shodovalo i to, že jednak tak veliké množství materiálu, který ve svých knihách Všehrd shromáždil z desk, nemohlo být sebráno najednou, ale pro věcné utřídění musil si je rozepisovat na listy, čili, že zde prozrazuje Všehrd svou pracovní metodu, a dále bylo by možno tím rozumět také původní podobu díla, protože ještě Zdeněk z Postupic píše ve svém známém dopisu, že dílo nebylo ještě ani svázáno, když mu je Všehrd podával. Jestliže si Všehrd vedle výpisů z desk takto na volné listy psal i své myšlenky, je dobře představitelné, že pro různé redakce použil i různého materiálu.

*

Všehrdova kniha rostla ponenáhlu. Nelze si ani dobře představit, že by byl měl hned na počátku tolik materiálu, aby si mohl pevně stanovit osnovu celého díla aspoň na osm knih, považujeme-li nesporně devátou knihu za dodatky. Také proti tomu svědčí i přehled míst vypsanych z desek, jak jej sestavil Jireček.¹⁷⁴ Jirečkoví také přísluší zásluha, že se zcela malými korekturami můžeme přijmout jeho datování vzniku jednotlivých knih.¹⁷⁵ Na základě toho a s použitím rozborů výše uvedených můžeme si vylíčit i vznik a růst díla Všehrdova:

Knih první, druhé a třetí byla Všehrdem napsána roku 1495. Podle deskových zápisů se zdá, že dokonce bylo to někdy z jara nebo v časném létě. Tento obraz vyplývá zřetelně z přehledu deskových zápisů,

¹⁷³ Psaní Zdeňkovo je z 25. ledna 1502 (J: str. 545, čís. XX, švarc. archiv v Třeboni Historica 3442), ale v něm Zdeněk píše, že byl dlouho nemocen „teď dvě lété tomu budú a ještě celá nebyla ani svázána.“

¹⁷⁴ J: str. 547—559.

¹⁷⁵ J: str. XVI—XVII.

jak jej sestavil Jireček.¹⁷⁶ Datum prvních tří knih však odpovídá i jejich soustředěné systematické, jak jsme si o ní dříve pověděli, takže tyto první tři knihy tvoří celek jednolitý a dobře uzavřený. Na rozdíl od Jirečka však považují dodatek v explicitu III. knihy „*ale o placení od desk v jiných knihách posledních bude pověděno*“¹⁷⁷ za dodatek, který Všehrd přidal, až když revidoval všech osm knih. Právě podle této dodatečné interpolace soudil Jireček, že Všehrd původně napsal osm knih. Není tomu tak, jak ukazuje systematická ucelenost a uzavřenost prvních tří knih, z níž lze soudit, že Všehrd napsal „O právích“ práci jen o třech knihách, ovšem bez jakékoliv ještě předmluvy. Proti tomu nemluví ani skutečnost, že tento dodatek („*ale o placení*“ atd.) v explicitu máme dochován ve všech rukopisech, naopak však svědčí, že všechny rukopisy pocházejí až z dalších redakcí.

Mezi prvními knihami a knihami dalšími je mezera jak věcná, o níž bylo pověděno, tak i časová a obě si vzájemně odpovídají. Čtvrtou knihu autor uvedl předmluvou, na jejímž začátku výslovně mluví o prvních třech knihách a o soudu zemském, k nimž připojuje další knihu o deskách a o řízení před nimi. Časově mezi prvními třemi knihami a knihou čtvrtou byla asi přestávka více než jednoho roku, protože čtvrtou knihu lze datovat teprve druhou polovicí roku 1496.¹⁷⁸ Kniha čtvrtá měla být tudíž doplňkem spisu o právích, ale systematickou nenavázal autor pevně na předešlou látku, i když další kniha, která byla hotova někdy v zimě roku 1496, celek nesporně obohatila.

Další dvě knihy, pátou a šestou psal Všehrd v těsném časovém sledu za sebou: pátou v zimě na rozhraní let 1496 a 1497, kdy byl ještě místopísařem, kdežto šestá už vznikala po jeho propuštění od desk, tedy po březnu roku 1497. Podle přehledu desk sestaveném Jirečkem se zdá, že Všehrdovy výpisky sahaly nejvýše po rok 1495.¹⁷⁹ Systematika obou knih není valná a byla asi vynucena sebraným materiálem. Všehrd na počátku páté knihy se pokusil navázat spojení s předešlými knihami a svým výkladem se vrátil k trhu, o němž bylo již pověděno v třetí knize. Pak však následují kapitoly o věnu, o poručenství, o sirotcích a v šesté knize o dědictví a dědickém právu, takže se přece jen Všehrdovi podařilo značně rozmanitou látku spořádat.

Za pátou a šestou knihou v pozdním jaru nebo v časném létě vznikla

¹⁷⁶ Zvláště J: str. 552 a 558.

¹⁷⁷ Podle Ms. 1.

¹⁷⁸ Jde o datování podle selského povstání proti zábřežskému Tunklovi a proti ploskovickému Adamovi. O tom a o datování, zejména stran Dalibora z Kozojed srov. P a l a c k ý, *Děj.*, V. 1. (1878) 390—2.

¹⁷⁹ Toto zjištění neporušuje ani záznam Všehrdovy vlastní pře z roku 1498 v IX. 3, protože pro ni nepotřeboval výpisků z desk.

knihá s e d m á.¹⁸⁰ Začíná výkladem o uvázání a je cele věnována českému exekučnímu řízení. Knihou sedmou měl být patrně dokončen výklad o tehdejší českém právu, ale Všehrd záhy zjistil, že ještě ani touto knihou neobsáhl vše, co by zasluhovalo, aby bylo z jeho zkušeností zachováno pro budoucnost.

A proto následující knihu o s m o u, jak jsme již poznali, začal rekapitulací obsahu dosavadních knih. O době jejího složení, pokud jde o roční dobu léta 1497, může být značný spor, protože nemáme v knize opory a musíme se spokojit s domněnkami. Že v této knize, kterou psal Všehrd po propuštění z úřadu desk, chtěl zpracovat nasbíraný materiál, který mu ještě zbyl a který považoval za nutný zařadit do svého díla, o tom svědčí nejen její veliký rozsah, ale i pestrost obsahu. V „Rozdílu“ Všehrd praví, že osmá kniha zavírá *„v sobě summú desk menších i jiných desk k menšímu písaři příslušejících“*, tedy látku o deskách, pokud o nich dříve již nepromluvil, *„a listy rozličné od úřadu vycházející“* a závěrem výklad o placení od desk. Ale rubriky a náplň kapitol jsou ještě pestřejší a není divu, že se právě v této osmé knize sešlo tolik látky, jejíž některé části by se docela dobře hodily i do předešlých knih.

Tehdy, někdy před květnem roku 1497, po dopsání osmé knihy nesporně autor chtěl již skončit dílo, které z malého spisku o třech knihách se rozrostlo v práci,¹⁸¹ která je v naší právníkové literatuře rozsahem jedinečná. Všehrd při této příležitosti provedl redakci i dřívějších knih a z této doby pochází i přípisek k explicitu na konci III. knihy. Je sporné, zda chtěl Všehrd skončit mezi dokončeným spiskem o třech knihách a knihou osmou své dílo. Zdá se, že ano a to po dopsání knihy sedmé, protože počátek osmé knihy by tomu nasvědčoval. Pak by revise po skončení knihy osmé již byla v pořadí třetí. Ale autor měnil spíše stylisaci, než obsah, protože dobře sestavené tabulky o deskách — pokud je to vůbec možné, jak jsme si pověděli — ukazují, že z novějších desk už doplňoval jen málo.¹⁸²

Konečně Všehrd jako závěr přidal knihu d e v á t o u. Jireček ji datuje podle data proměn v právu, které se staly v květnu roku 1497 a podle záznamu Všehrdovy pře s Janem Třebickým (v hlavě třetí jen ve starší redakci) z r. 1498, rokem 1498. Jak jsme si vyložili, tato kniha je skutečným dodatkem k dílu už uzavřenému a je vlastně samostatná, jak lze odvodit z věnování Albrechtovi Kolovratskému na Libštejně. Mám za to, že byla napsána také na dvakráte, a to nejprve až po kapitulu devátou, jak údajně

¹⁸⁰ Můžeme ji proti Jirečkovi nyní zásluhou Emlerovou přesněji datovat, protože nález v I. Vác. Hyndráka K, 20 (RT. II. 509) je z května 1497 a kniha mohla vzniknout buď současně nebo krátce po něm.

¹⁸¹ Ukazuje to i závěr na konci osmé knihy, o němž šířeji bylo pověděno.

¹⁸² Povšimněme si, jak téměř popořadě následují za sebou výpisky z desk a souřadně s nimi i Všehrdovy záznamy v knihách.

napovídají oba lobkovické rukopisy s věnováním Albrechtovi Kolovratskému, a k nim záhy v těsném časovém sledu jen s malým přerušením byla dodána kapitola o změnách při soudě a při deskách. Také systém deváté knihy by tomu nasvědčoval, i různé znění v dochovaných rukopisech. Bylo by možné, že proto se Všehrdova práce protáhla do konce roku 1498 nebo dokonce až snad do roku 1499.¹⁸³ V té době k dílu takto doplněnému (a tudíž již patrně v další, snad čtvrté redakci) přidal Všehrd i „Z a v ř e n í v š e c h k n í h“ a to ve formě asi širší, jak jsme vysvětlili. Protože své dílo, jak bychom řekli, v konceptu odevzdal k posouzení panu Zdeňkovi z Postupic na Novém Hradě, Bohuslavovi a Janovi bratřím z Postupic na Litomyšli,¹⁸⁴ předeslal celému dílu p ř e d m l u v u s věnováním a také asi i „rozdl“ a „registrum“. To se stalo uprostřed roku 1499 a dílo v této redakci (páté) bylo hotovo. Ale ještě jednou toto znění Všehrd upravoval, a to tehdy, když mu vytýkal politické narážky Zdeněk z Postupic, při čemž datum jeho listu (25. ledna 1502) není shodné s vrácením díla autorovi, protože ve svém dopisu přímo píše, že Všehrd mu je půjčil před dvěma léty, tedy někdy kolem roku 1499—1500, a ještě před vydáním zemského zřízení tzv. Vladislavského. Nové úpravy (tedy už šestá redakce?), kterých se celému dílu dostalo, zvláště v „Zavření“, které bylo zkráceno a kdy prohlásil Všehrd, že po příkladu Horatiovu chce je zveřejnit po devíti letech, se stalo někdy v letech 1501—1502. Není vyloučeno, že spíše se tato nová a poslední starší redakce datuje z roku 1501 a že tomu odpovídá nepochybně z předlohy v rukopisech dochované datum 1501.¹⁸⁵ Tím se uzavírají starší redakce díla Všehrdova a uvážíme-li, jak pohenáhu a jak s časovými přestávkami dlouhou dobu dílo vznikalo, jak si musil Všehrd shromáždit pracně materiál z výpisků z desk,¹⁸⁶ nepřekvapí nás, že se setkáváme v těchto starších redakcích s tolika obměnami. Ale kolem roku 1501 bylo dílo hotovo a protože se původnímu spisku dostalo značného zvětšení, právem už z práce „O právích země české“ se stalo dílo, jak je sám autor zve při věnování pánům z Postupic, „O práviech, o súdiech i o dskách země české“ v knihách devíti.

¹⁸³ Tomu by nasvědčovalo datum převzaté z některé předlohy v Mss. 2 a 24, ale jeho denní datum „sabbati die scti Augustini“ se neshoduje s rokem 1499, kdy sv. Augustina připadlo na středu (nebylo-li ovšem v originále „sabbati post diem scti Augustini“ tj. 31. srpna 1499).

¹⁸⁴ Tak Ms. 16 Hankův v úvodní starší části „postupické“. Ms. 13 vynechává jméno Bohuslava.

¹⁸⁵ Shodně s Mss. 2 a 15 v Ms. 24 (rajhradském I) dvakrát, podruhé za datem „1499 Vamberk sabbati die sci Augustini“; zní „Léta božieho u Veliký pátek před Hodem velikonočním na Hradci“. Nejde-li o Hradec Králové, k němuž Kostkové neměli vztahy, nebylo by nemožné, že by tu šlo o „Hrádek Kostků“, čili dnes Komorní Hrádek nad Sázavou u Ondřejova, na němž se Kostkové usadili od r. 1440. Srov. OSN. XI. 1897. 745 a Sedláček, Slov. 272 a Hrady a zámky XV (1927) 99.

¹⁸⁶ Nebylo by vyloučeno, že Všehrd pracoval s materiálem sebraným v nějakých sbornících nálezů zemského soudu. Tomu by nasvědčoval chronologický pořad výpisků z desk. Ale jako místopisatel měl možnost, aby si takovou sbírku pořídil sám, čemuž by svědčila zmínka o „škartech“ v závěru.

Ale bylo souzeno, aby ještě ani poslední starší redakce nebyla definitivní. Do doby po ní spadá veliký obrat, kdy v tak zvaném zemském zřízení vladislavském vládnoucí vrstva shromáždila v obecných nálezech základní látku českého práva zemského. V původní podobě nebylo by možné za změněných poměrů politických, aby dílo bylo vydáno „všem vuobec“. Patrně vlivní jeho přátelé mu radili a on jich uposlechl, protože i cestu k věnování králi Vladislavovi musil kdosi upravit. Vždyť Všehrd byl kdysi v nemilosti, byv propuštěn z úřadu, a stěží to bylo zapomenuto. Přepřacování se stalo patrně k roku 1508 a další nevýznamné varianty této mladší redakce sluší už přičíst na vrub písařům. Bylo používáno nepochybně jako pomůcka k poznání českého zemského práva, i když nenavázalo nikde na zemské zřízení.

Doslovem budiž učiněna zmínka o nejspolehlivějších textech rukopisných, když by bylo třeba revidovat text, jak se čte ve vydání Jiřeckově, protože bylo ukázáno, že Hankovo vydání z mnoha příčin nevyhovuje. Protože tuto otázku po rukopisech nelze zodpovědět jednoznačně, soustředíme se na základní rysy, jak vyplynuly ze sebraného materiálu pro filiaci a pro pátrání po jednotlivých redakcích. Pokud jde o starší redakci, z nejspolehlivějších rukopisů je klementinský (Ms. 1, Univ. knih. v Praze XVII-C-31).¹⁸⁷ Ale i jeho text musí být ustavičně sledován s texty jiných rukopisů, které mají dokonce nejen lepší čtení, než tento, ale zachovávají více ze starších redakcí, jako tzv. Horavínův (Ms. 2, Univ. knih. v Praze XVII-C-42) a křižovnický (Ms. 11, Národní knihovna v Praze LVI-D-2). Po jazykové stránce bude nutno přihlédnout pro starší znění k rukopisům Buriánovu (Ms. 13, Knih. Nár. Musea v Praze III-C-1) a Rýdlovu (Ms. 19, tamtéž IX-A-45). Nelze se však také spokojit ani s vydaným textem vladislavské redakce. Z jejích rukopisů je vedoucí rukopis někdy Bořkův (Ms. 21, Ústřední státní archiv v Praze, dříve Borschek-Slg. XXI), kterému odpovídá rukopis strahovský (knihovna DB-II-2) a rukopis někdy Kinských (Ms. 4, F-VI-122 v Univ. knih. v Praze), který však má řadu písařských nedostatků, jak jsme si svrchu pověděli. Jejich znění však po jazykové stránce nejsou soudobá a proto bude třeba pravděpodobně se obrátit z hledisek filologických i k rukopisu rajhradskému (Ms. 29, Státní archiv v Brně, fond archivu kláš. rajhr., rukopis H-d-8). Že také ostatní rukopisy leckdy přinášejí pozoruhodná čtení a zachovávají nám zvláště zmizelé zbytky nejstarší redakce, bylo ukázáno v předchozí studii. Studie nemohla ovšem vyčerpat všechny problémy textové kritiky. To budiž ponecháno novému kritickému vydání díla Viktorína ze Všehrd, jehož právnícké názvosloví se stalo vydatnou studnicí české právní terminologie od dob obrozených.

¹⁸⁷ Bližší se nalezne v připojeném seznamu rukopisů.

SEZNAM RUKOPISŮ

Základem studie jsou zjištěné a dochované rukopisy díla Viktorína ze Všehrd, které jsou nyní rozptýleny na mnoho depositních míst. Ve studii jsou rukopisy citovány značkou „Ms.“ s pořadovým číslem tohoto seznamu, po případě s názvem, který je při každém čísle uveden. K výkladu o rukopisech se odkazuje na předcházející studii.

Ms. 1

PRAHA: Universitní knihovna
XVII—C—31 (XVII-b-31)

„Klementinský první“
„Pešínův“

Pap., poč. XVI. (1517), 205 ff., 31,5 × 21 cm, v dřev. deskách potaž. hnědou, slepě tlač. koží s vyspravov. hřb.; dříve (1a:) „Ex libris Čechorodlanis 1672“, „Conventus Woborzistensis Ord. Sti Pauli primi eremitae 1739.“ (Srov. J: str. 519, Truhlář čes. čís. 109).

1a—199a: (Kn. I—IX, Zavření), 200a—203b: (Registrum).

Na fol. 55b „Anno 1517 fer. V. Abdonis“, 181a (konec VIII. kn.) „Konec XVe XVIIe léta, psány jsou v Lantškrúně“, 197a „A psán léta božieho XVe XVIIe v úterý u vigilí s. apoštolův Šimoniše a Judy“. Rkp. psaný jedinou rukou, redakce starší, nejspíše opis dedikačního exempláře Kostkům, jimž Lanškroun patřil, základní pro starší redakci, ale již s některými odchylkami. Emendace zvl. podle Ms. 2, 13, 19.

Ms. 2

PRAHA: Univ. knih.
XVII—C—42

„Klementinský“
„Horavínův“

Pap., XVI., 211 ff., 31,5 × 21 cm, vaz. papír. hnědá s později nalepeným hřb., poškozená. (Srov. J: str. 519, Truhlář, čes. čís. 120).

1a—5b: (Tit., předml., rozdl.), 6a—205a: (Kn. I—IX, Zavř.), 205b—210b a zad. přídeští: „Titulové kapitol.“

Na fol. 202b „Léta božieho 1501 u Veliký pátek před Hodem velikonočným na Hradci“, 205a „1499 sabbati Vamberk die s. Augustini. C. T. Horavínus“ (data ze staré předlohy, denní datum vadné, srov. též Ms. 24). Redakce starší, doplňovaná a opravovaná podle redakce vladislavské. Rkp. vhodný k emendaci starších textů, zvl. Ms. 1. O datu srov. pozn. 183.

Ms. 3

PRAHA: Univ. knih.
XVII—B—9

„Jana Vencelína“
„Klementinský druhý“

Pap., konec XVI. (1593), II + 662 pp., 32 × 21 cm, vaz. celokož. hnědá. (Srov. J: str. 520, Truhlář čes. čís. 56).

1—24: (Titul, předml., rozdl, registr.), 25—662: (Kn. I—IX).

Na pag. I „Devatery knihy ... přepsané v městě Hradci Králové nad Labem ode mne Jana Vencelína Boleslavského léta od nar. P. K. tisícého

pětistého devadesátého třetího", 662 „Dokonány . . . skrze Jana Vencelína (atd) v outerej po sv. Petru v okovách 3. aug. anno MDXCIII^o." Rkp. psaný jednou rukou (J. Vencelína), redakce vladisl., ze skupiny tzv. hradecké, z níž též Mss. 16, 26, 29.

Ms. 4

PRAHA: Univ. knih.
F—VI—122

„Kinských“

Pap., poč. XVI. (1515), 321 ff., 31,5 × 21 cm, v dřev. deskách potaž. bílou koží slepě tlač., na před. desce černě přetištěn znak Kinských; na před. přidešti ex libris Kinských se znakem a „FVGK“. (Srov. H: str. IX. čís. XVIII., J: str. 520 s mylnou sign., Truhlář čes. čís. 411).

1a—10a: (Tit., předml., rozdl., registr.), 10b—293b: (Kn. I—IX), 300a až 321b: (rejstřík).

Na fol. 293b „Anno divini partus 1515 quinta sabbati luce post solemne festum Annunciacionis domine Dei pare de Conceptu Hlesu Christi in Veteri urbe Pragensi“, 321b „Finis huius indicis sabbato ante Undecim milia virginum anno salutari 1515“. Redakce vladisl., velmi blízká původnímu znění vladislav., ale písařsky leckdy vadná (chybí slova i celé věty, mění se výrazy apod.). Hanka opravoval tužkou podle Ms. 16, ale současně srovnával Ms. 4 s Ms. 16. Rkp. blízký Ms. 21, 20, po př. 24.

Ms. 5

PRAHA: Univ. knih.
XXIII—D—192

„Lobkovický první“
„Putzlacherův“

Pap., XVII., XXII + 484 pp., 29,5 × 20,5 cm, vaz. polokož.; na před. přidešti „Ex bibliotheca Thomae Antonii Putzlacher JUD.“ se starou sign. „Ms. 393/a.“ (Srov. J: str. 520).

I—XXIII: (Tit., předml., rozdl., registr.), 1—432: (Kn. I—IX bez kap. 10 a závěru).

Knih. IX. p. 385 připsána „Albrechtovi z Libštejna a na Mělníce“. Rkp. končí na p. 416 (IX. 2), pak dopsán v XVII. stol. Jak už dosvědčuje Hanka v Ms. 16 v přídavicích, dopisoval do něho B. Balbín. Redakce smíšená, shodně s Ms. 6.

Ms. 6

PRAHA: Univ. knih.
XXIII—D—193

„Lobkovický druhý“

Pap., XVII., II + 246 ff., 31 × 20 cm, vaz. potaž. bělavým pergamenem, poškozená; na před. přidešti stará sign. „ad 393/b“.

1a—13b: (Předml., rozdl., registr.), 14a—338b: (Kn. I—IX končí však IX. 1.).

Proti Ms. 5 rkp. nebyl doplňován. Knih. IX. připsána Albrechtovi Libštejnskému a na Mělníce, jako Ms. 5.

Ms. 7**„Lobkovický třetí“****PRAHA: Univ. knih.
XXIII—D—80 (dř. 78?)**

Pap., XVII., VI+394 ff., 30,5×21,5 cm, vaz. celokož. hnědá, slepě tlač., na hřb. sign. A. II. N. 17“.

1a—13a: (Tit., předml., rozdíl, registr.), 13a—363a: (Kn. I—IX), 363b až 377a: „Registrum“.

Redakce vladislavská.

Ms. 8**„Akademický“****PRAHA: Čs. akademie věd, základ. knih.
1—TC—3**

Pap., XVIII., II+1417 pp. (pag. 1025 dvakrát!), 33×21,5 cm, vaz. celokož. poškozená; získán ze svozů na zámku Sychrově u Turnova.

Opis Ms. 2. Redakce starší spolu s doplňky z redakce vladislav., které jsou připsány nebo vloženy do Ms. 2. Vhodný pro kontrolu některých míst v Ms. 2.

Ms. 9**„Roudnický první“****PRAHA: Univ. knih.
VI—Fc—8**

Pap., XVI. (1511), 985 pp., 31×21 cm, v dřev. deskách potaž. bílou slepě tlač. koží, na hřb. stará sign. „17“.

1—24: (Tit., předml., rozdíl, registr.), 25—672: (Kn. I—IX).

Na p. 672 „Finis anno salutari 1511 sabbati in vigilia beati Bartolomei apostoli in Veteri urbe Pragensi“ (23. srp. 1511). Redakce vladislav. Rkp. datem nejbližší vladisl. red.

Ms. 10**„Roudnický druhý“****PRAHA: Univ. knih.
VI—Fc—1**

Pap., XVI. (1533), 606 pp., 32×21 cm, v dřev. deskách potaž. běl. slepě tlač. koží, na před. desce „Tato kniha jest psaná. Práva všelijaká země české“.

1—17: (Tit., předml., rozdíl, registr.), 18—499: (Kn. I—IX).

Na p. 499 „1533. Finis.“ Redakce smíšená.

Ms. 11**„Křižovnický“****PRAHA: Národní knih.
(klášter křižov. v Praze) LVI—D—2**

Pap., XVI. (1524), 378 ff., 21×16,5 cm, vaz. polokož., na před. přidešti stará sign. „U. 171“, na před. předs. „XXII—A—3“; na fol. 1a „Ordinis cruciferorum cum rubea stella Pragae“. (Srov. J: str. 519—520).

76a—87b: (Předml., rozdíl, registr.), 88a—378a: (Kn. I—IX, Zavř.).

Na fol. 378a „Finis anno Domini M^oV^oXXIIII feria V^a ante Reliquiarum“. Redakce smíšená, zachovávající na některých místech text z nejstarších.

Pap., XVI. (1535)/XVIII., 678 ff., 31,5 × 21 cm, vaz. celokož. hnědá; z pozůst. prof. Mikana. (Srov. H: IX čís. XI, J: str. 521, Bartoš čís. 65).

1a—289b: (Kn. I—IX).

Na fol. 289b „anno Hiesu Xⁱ 1535 feria 6^a post Tiburcii“. Redakce vladisl.

Pap., XVI. (1525), 277 ff., 32 × 22 cm, v dřev. deskách potaž. hnědou slepě tlač. koží s kov. ozdobami, vyspravená. (Srov. H: IX čís. VII (?), J: str. 529, Bartoš čís. 573).

1a—9b: (Tit. předml., rozdl., registr.), 11a—277b: (Kn. I—IX, Zavř.)

Na fol. 277b „Dokonávají se knihy práv zemských české země šťastně léta božího M^oD^oX^oV v středu po Zvěstování P. M., přepsané a dopsané léta etc. 15 XXV caractere manu Galli Gallmatei Manthiniami (!) pueri mei tum a servitio existentis. Telos estin agathon“. Na okraji „tu středu post Nativitatem Marie“. Redakce starší asi s nepatrnými odchylkami od původního textu (např. V. 10).

Pap., XVI., I+507 ff., 33 × 21 cm, vaz. novodobá po rekonstrukci; kdysi v knih. morav. hist. P. Jelínka z Bojkovic.

Ia, 1a—13b: (Tit., předml., rozdl., registr.) 14a—404b: (Kn. I—IX), 431a—462b: „Registrum knih podle alphabetu a počtu listů“.

Na Ia dole „Ex libris Joannis Felicis Constantini Kaurzimsky, regni Bohemiae procuratoris et aut. apost. et imp. publ. notarii, a quo emit 12 fl. Gervasius a Gillen“. Redakce vladislavská.

Pap., XVI., VII+309 ff., 32 × 20 cm, vaz. celokož. slepě tlač. (Srov. Bartoš čís. 982).

1a—4a: (Předml. expl. „buď vděčnost“ J: str. 10), 4a—295a: (Kn. I—IX, Zavř.)

Na 292a „Konec o právních země české učiněn léta božího 1301 (recte 1501) u Veliký pátek před hodem velikonočním na Hradci.“ (Srov. Ms. 24.) Redakce smíšená. Vloženy výpisky z Ms. 13 a dopsáno Hankou podle red. vladisl.

Pap., XVI. [s Hankovými dopisky z poč. XIX.], 528 pp., 30 X 25 cm, vaz. papír. potaž. pergamenem z latin žaltáře. [Srov. H: IX č. XV, Bartoš 992]; rkp. velmi kusý doplněný Hankou.

15—28: [Předml., rozdíl = kusý počátek rkp. koupený Hankou od prof. Härtla a sem vlepený], 45—478: [Kn. I. 6. až IX, chybějící části dopsal Hanka podle Ms. 12], 501—520: [Hankův dopis variant z Ms. 5].

Rukopis složený Hankou s dvakrát opakovanou od Hanky psanou předmluvou k jeho vydání, Hankou doplňovaný, opravovaný a upravovaný pro edici. Na p. 324 [staré 311] zalepeno a těžko čitelné: „Wenceslaus Grolmus (?) Březinský jako kněz v Křesejně nad Ohrou [!] dne 1. listopadu 1828 tuto knihu od sejračky koupil za 2 zlaté“; na 520 censurní poznámka k vydání „Omissis deletis pag. IV et V, pag. 140, 141, 159, 160, 181 et 182, praeterea pag. 14 imprimatur. Stölz.“ Vlepená první část (p. 15—28) je z redakce starší, ostatek, pokud je možno soudit ze zachovaných originálních částí, je z redakcí smíšených [v. výše jak o vydání Hankově, tak i ve stati o smíšených redakcích], blízký Mss. 3, 26, 29.

Pap., XVII. (1684), 469 ff., 32,5 X 21 cm, vaz. dřev. desky potaž. hnědou koží, na před. přideštitužkou „24/C/7, viz archiv správně 23/C/7.“ [Srov. Bartoš čís. 1314].

VIIa, 1a—13b: [Tit., předml., rozdíl, registr.], 14a—404b: [Kn. I—IX], 414a—418b: „Z knih a práv Vikt. ze Vš. o odhadu. Kap. šestnáctá“, 418b—422b: „Takto se počítá při odhadu“, 436a—437b: „Register těchto knih podle alfabety a počtu listův“.

Na VIIa „Přepsáno z exempláře J. M. pana Gervasiusa de Gillen v Praze l. P. 1684“, 406b „Finitum est feria 1. ante dominica Quasimodogeniti 1590“ [datum předlohy]. Opis z Ms. 14, se kterým se shoduje ve stránkách až po 404b, pak dodatky. Redakce vladisl.

Pap., XVIII. (1778), 187 ff., 17,5 X 10,5 cm, vaz. papír, na hřb. staré sign. „III—11—J—16“ a na 2a „2386“: kdysi Petra Vokouna z Vokouniusu, pak z antikvariátu Gilhofer und Ransburg koupil Langer pro svou knihovnu v Broumově.

2a: „O právech [!] země české kniha užitečná, na devět dílů rozdělená, v níž se některé věci potřebné při soudech vyšších, zvláště při dskách

zemských" (atd.), 3a—179b: (výňatky z kn. I až IX, leckdy zachovány jen rubriky).

Výtah, který podle fol. 1a—b „Animadversio“ pořídil sám „Petrus Wokaun, eques de Wokaunius, s. caes. reg. majest. aul. consil. et reg. suprem. burgraviatus iudicii assessor“ z Putzlacherova Ms. 5. Rukopis je doklad, jak Vokoun si všímal starého českého práva.

Ms. 19

**PRAHA: Knih. Nár. musea
IX—A—45**

„Rýdlův“

Pap., XVII. (1608), 258 ff., 32 X 21 cm, vaz. celokož. zlatě tlač., vyspravená; na před. i zad. desce supralibros „MIKVLASS + RYDL + Z + NAYENPERG; získáno z knih. smečenské.

3a—11b: (Předml., rozdíl, registr.), 12a—215b: (Kn. I—IX, Zavř.).

Redakce starší, blízká Ms. 1., patrně opis některého nejstaršího textu.

Ms. 20

**PRAHA: Knih. strahovská (PNP)
DB—II—2**

**strahovský první
„Hauserův“, „Perucký“**

Pap., XVII., XIV + 259 ff., 31,5 X 20 cm, vaz. celokož. bílá, slepě tlač.; na před. desce „Des herrn Walderode buch“, na před. příděti „Manuscriptum hoc confectum circa medium saec. XVIIⁱⁱ a re libraria Josephi Hauser, philosophiae doctoris et curati Perucensis 1802.“ (Hanka IX. čís. XVI.)

Ia—XIVb: (Tit., předml., rozdíl, registr.), 1a—255b; (Kn. I—IX.)

Redakce vladislav., odpovídající téměř doslovně Ms. 21. opis některého nejstaršího vladislav. textu. Rkp. vhodný k opravě Ms. 21, s nímž se shoduje i v pravopise.

Ms. 21

**PRAHA: Ústřední státní archiv
stará sign.: Borscheck tom. XXI.**

„Bořkův“

Pap., pol. XVI., II + 10 + 287 + ex libris, 36 X 26 cm, vaz. celokož. hnědá, na před. desce supra libros se znakem a legendou (versádkami) „Ioannes: Christophorus: Borscheck. sac. caes. may. consil camerae-aulicae secre: et. regy: officij: deputatorum in regno Bohemiae administrator primarius“, na zad. desce s heslem; na 1^a „Ex libris Georgii Antonii Boržek m. p.“; z fondu dvor. komory dříve „K. u. k. gemeins. finanz-archiv-bibliothek 141“, pak v archivu Pražského hradu (po I. svět. válce).

1^a—10^b: (Tit., předml., rozdíl, registr.). 1a—202a: (Kn. I—IX.)

Rkp. psaný kaligraficky kolem poloviny 16. stol. (též podle filigránu s ježkem z jihlav. papírny po 1540, srov. J. Šilhan, K děj. nejstar. papíren v jihlav. kraji, v: Vlastivěd. sbor. Vysočiny, I. B. 1956), s barevně a zlatem malovanými kaligrafickými iniciálkami. Redakce vladislav., opisovaná patrně z rukopisu nejbližšího původnímu vladislav. znění (textem i pravo-

pisem blíže k Ms. 20), jazykově spíše do první poloviny XVI. stol., s některými pravopisnými zvláštnostmi, třebaš ne důsledně dodržovanými („alie, vedlie, náliez“ apod.). Nepochybně rukopis, který B. Balbín znal z vídeňských knihoven a o němž napsal (Raph. Ungar, *Bohemia docta*, pars III. 1778, 196 čís. 23): „Liber est praestantissimus et inventu rarissimus, ex eo quam plurima excerpsti et in opus praesens inserui. Iura, leges et statuta Bohemiae a Przemislao usque ad Wenceslaum, Caroli filium, liber auro contra pretiosus.“ Podle srovnání s Mss. 20 a 4, který má leckdy vypuštěna slova (viz tam), ze zjištěných rukopisů nejlepší vladislav. text.

Ms. 22

PRAHA: Stát. archiv — býv. Archiv země čes.
A—19 (b—21, 62—E—2)

„pražský“
„Em. Ferdinandi“

Pap., XVI., 305 ff., 32,5 × 20,5 cm, vaz. celokož. hnědá slepě tlač.; na před. příděští /// „Emanuel Ferdinandi Pragae anno 1767“, na před. desce na štítku letopočet „1653“. [Srov. „Zprávy zems. archivu král. čes. l. 1906. 164.]

1a—15b: (Tit., předml., rozdíl, registr.), 16a—295b: (Kn. I—IX), 300a až 301b: (Rejstřík).

Redakce vladislav.

Ms. 23

BRNO: Stát. archiv
Sbír. rukop. č. 367

„brněnský“

Pap., XVI. (1537), 283 ff., 28 × 21 cm, vaz. papír. s bílým pergam. hřbetem, částečně vlhkem poškozen; staré sign. „HSS—Slg. 38“ a „M. IV. 25“.

1a—9a: (Tit., předml., rozdíl, registr.), 9b—215a: (Kn. I—IX).

Na 123 b „Finis quinti libri feria IIII ante Magdalenae anno 1536, 215a „Finis anno Christi 1537 feria 2^a post dominicam Oculi“, na 250a za abec. uspořádanou sbírkou nálezů („Zpráva krátce z nálezuov a zřízení zemského po abecedě vybraná“) „Finis exarationis feria V^a post scti Iacobi apostoli anno Christi 1530, regnante r. Ferdinando, per Samuelem, notarium Slanensem.“ Redakce smíšená.

Ms. 24

BRNO: Stát. archiv
Rajhrad, klášter. archiv H—d—8 (H—g—8)

„rajhradský první“

Pap., XVI/XVII., II + 308 ff., 33,5 × 21,5 cm, vaz. celokož. slepě tlač. s kováním, s vyspraveným hřbetem; 1a „Liber . . . redemptus a Disma Iosepho Ignatio equite ab Hoffer, sac. caes. regiaeque majes. consiliario et ad regias tabulas in marchionatu Moraviae minore scriba anno MDCCXXVI.“

1a—4b: (Tit., předml.), 4b—259a: (Kn. I—IX), 258a až 266a: (IX. 10 a Zavř. podle starší red. „A bude-li to, což jest od starých k obraně všech vuobec“ = J: str. 438 až „kteříž mluvíte proti spravedlivému nepravost

v pýše a v neobyčejnosti“ = J: str. 447, dále „A na tom jest devátým a posledním knihám konec učiněn“ atd. a „Máte urozený pane, pane etc. knihy o práviech“ až „ale vpravdě muož povědno býti, že dobře pověděl sem.“), 266a—270b: (Rejstřík).

Na 263a „Léta božieho 1501° u Veliký pátek před Hodem velikonočným na Hradci“, 266a „1499. sabbati Vamberk die scti Augustini“ [!]. Scriptum anno 1501.“ Redakce smíšená, rukopis odpovídající Ms. 15. Přiložen Cerro-nim psaný (4 ff. 24 X 20 cm) životopis Všehrdův s datem 20. juli 1820.

Ms. 25

BRNO: Stát. archiv

„rajhradský druhý“

Rajhrad, klášter. archiv H—d—9 (H—g—9)

Pap., XVIII., složky 3.—52. o nestejném počtu listů, 35 X 22 cm, svazek bez vazby.

Kusý opis (poč. v I. 1. /// „lovství českého nejvyšší purkrabie, komorník, sudí“) redakce vladisl. Na obalu „Ms. Joann. Joch. Hackel saec. XVIII“, na konci z předlohy „Anno divini partus 1515 quinta sabbati luce post solemne festum Annunciationis domine Dei Pare de conceptu J. Chr. in Veteri urbe Pragensi“, což se shoduje s Ms. 4.

Ms. 26

**CHRUDEM: Okres. a měst. archiv
1—K—80**

**„chrudimský“
„Zieglerův“**

Pap., konec XVI—poč. XVII. (před 1603), XI + 567, 34 X 21,5 cm, vaz. dřev. desky potaž. bělavou koží slepě tlač. kovaná; dříve podle před. desky „ASZH 1603“ a na před. přidešti „Jos. Liboslav Ziegler“. (Srov. J: 520).

IVa: (Registr.), 1a—293b: (Kn. I—IX).

Redakce vladislav. v úpravě odpovídající Ms. 3, 16, 29 (zvl. Vencelínů).

Ms. 27

LITOMĚŘICE: Státní archiv

„litoměřický“

biskup. knih.: B—I—F—108 (Jurid. 98)

Pap., XVI/XVII., 505 ff., 30 X 20 cm, vaz. celokož. hnědá se zlatě tlač. hřb.; na před. přidešti ex libris s heslem „Unica spes nostra Deus est“.

1a—13b: (Tit., předml., rozdl., registr.), 14a—382b: (Kn. I—IX), 295a až 427a: „Registr těchto knih podle alphabetu a počtu listů“, 385b—389b: (pozd. opis kap. „O odhadu“ a „Takto se počítá při odhadu“).

Redakce vladislav., obdobná textem Mss. 7, 9, 14, 17.

Ms. 28

**SUŠICE: Okres. a měst. archiv
II—1—F—1**

„sušický“

Pap., XVI., 250 ff., 31 X 16,5 cm, vaz. celokož. bílá slepě tlač. (na hřb. mylně „Práva městská krále Vladislava“); dar obce 30. 8. 1889. (Vystaveno

na Národopis. výstavě československé v Praze 1895 zn. ZP-651/60. Sušice. [us 3/306].

1a—12a: [Tit., rozdl., registr.], 12a—238a: [Kn. I—IX], 238b—248b: „Registrum aneb pravidlo knih“.

Redakce vladislav., obdobná textem Ms. 27.

Ms. 29

TŘEBONĚ: Stát. archiv
švarcenber. B—10

„třeboňský“
„Václava Vencelína“

Pap., XVII., II + 536 pp., 32 X 20 cm, vaz. dřev. desky potaž. černou koží se stříbr. cisel. kováním. (Srov. Weber, Soupis rukopisů čís. 51).

I, 1—21: [Předml., rozdl., registr.], 22—535: [Kn. I—IX].

Na pag. I „... přepsané v městě Hradci nad Labem od Václava Vencelína etc., léta od narození P. Ježíše Krista MDCXVIII“ a dole „Zum andenken von g. prinz Biron von Curland 22. nov. 1818“, 535 „Dokonány a přepsány knihy tyto devatery ... skrze Václava Vencelína etc. v městě Hradci Králové nad Lab. 5. mart. léta 1622 ... Václav Vencelín m. p.“ Redakce vladisl. v úpravě shodné s Mss. 3, 16, 26.

Ms. 30

VÍDEŇ: National-Bibliothek
Handschriften—Slg. 7898 (Ambras 394)

„vídeňský“
„ambrasský“

Pap., pol. XVI., 240 ff., 32,5 X 20 cm, vaz. perg. bílá s datem „1552“. (Srov. Tab. cod. Vindob., V. 173, J: 520, Čáda v: Čas. Všehrd VII. 1926. 72).

1a—7b: [Tit., předml., rozdl., registr.], 8a—228b: [Kn. I—IX], 229a až 240a: „Registrum“.

Redakce vladislav. Rkp. pořízený podle některého textu blízkého nejstaršímu vladislav. znění, ale nekorigovaný a proto je nutno jeho text revidovat zejm. podle Mss. 20 a 21. Rkp. důležitý pro kontrolu jednotlivých termínů, velmi čitelně psaný. (Studium podle vlastního popisu na místě r. 1924 a podle mikrofilmu dodaného lask. řed. Nat.-Bibl., Wien.)

Ms. 31

PRAHA: Univ. knih.
XVI—B—B—1

„Zvěřinův překlad“

Pap., XIX. (1808), VIII + 380 + XII + 150 pp. ve 2 dílech společně svázaných, 41 X 25 cm, vaz. celokož. hnědá.

„Des Viktorin Cornelius v. Wssehrd gerichts-verfassung im königreich Böhmen am ende des XV-ten jahrhunderts aus böhmischen manucrypt ins deutsche übersetzt im jahre 1808 von Franz Xaver Zwieržina, k. k. b. landrecht-assessor. Prag den 16. mai 1808.“

Překlad značně těžkopádný, ve dvou dílech s úvodem (druhý díl datován 1809 s věnováním Jos. kn. Auerspergovi), s repertoriem, dodatky a poznámkami Zvěřinovým. V „Zavření“ přeloženo datum patrně z předlohy

„Beschlossen sind diese bücher der böhmischen rechte im jahr Gottes 1510 [!?] von mittwoch nach Marie Denkwürdigung“. Podle předmluvy Zvěřina překládal z rukopisu „in dem ehemal. gräfl. Martinitzischen haus- und familien-archiv“, což by snad ukazovalo (až na datum) na Ms. 19.

*

Protože nemáme dosud úplnou evidenci rukopisných fondů a zejména nám unikají rukopisy mimo hranice našeho státu, není vyloučeno, že časem budou nalezeny ještě další rukopisy Všehrdova díla. Z rukopisů uváděných Hankou nebo Jirečkem nebyly zjištěny rukopisy: tzv. přepychácký, kdysi na faře v Přepychách u Opočna, kde jej hledal marně již Jireček, dále Brožovského z Pravoslav, jehož knihovna byla rozptýlena po antikvariátech, a konečně tzv. staňkovský, snad kdysi ve Staňkově u Plzně. Pátrání po nich vyznělo naprázdno, ale je možné, že jde o některý rukopis výše uvedený, zvláště z Knih. Nár. musea, kde někde nejsou zachovány ex libris, staré signatury nebo jiné provenienční zmínky a zprávy. I tak počet zjištěných rukopisů převyšuje dosavadní známý stav.

Děkuji správám knihoven a archivů, které mi vyšly vstříc při hledání a studiu rukopisů, zvláště dr. Jos. Tichému z Knih. Nár. musea za upozornění na rukopisy získané po Bartošově soupisu, věd. ved. dr. Nuhlíčkovi za obstarání rukopisu Ms. 21 a prof. čl. kor. Vaněčkovi za upozornění na tento významný rukopis.

(D o d a t e k.) Jak bylo řečeno na konci seznamu rukopisů, bylo možno očekávat, že se najdou další rukopisy Všehrdova díla. Vskutku po konferenci o Všehrdovi a jeho díle v září 1960 byly nalezeny další tři rukopisy, ale není tím zajisté řada rukopisů nikterak uzavřena. Pro úplnost budtež jejich stručné popisy uvedeny dále. Nepřinášejí pozoruhodné varianty, protože filiačně navazují na rukopisy již dříve uvedené a proto jsem odkazy na ně nezařadil dodatečně do textu. Příští badatel necht' si povšimne uvedených spojitostí s ostatními rukopisy.

Ms. 32

PRAHA: Knih. strahovská
DB-II-10

„strahovský druhý“
„Víta Pola Žitavského“

Pap., XVI. stř., 325 ff., 34 X 21,5 cm, v dřev. deskách potaž. hnědou slepě tlač. koží s kováním, na hřb. „Staré zřízení zemské.“ (Hanka IX. čís. X, J:21). (Rukopis zjlstil dr. Jiří Pražák při soupisu strahov. fondu.)

1a—10a: (Tit., předml. postupic., rozdl. registr), 10b—250b: (Kn. I—IX. kusá, expl. „A o tom proměnění a o zprávě při súde i při dskách“ /// = J. IX. 10. § 14.)

Na konci 4. knihy (120a) „Finis quarti libri feria VI die Valentini anno Chr. 1535“ (opraveno mylně rukou Víta Pola Žitavského z Českého Brodu

z původního „1528“). Redakce smíšená blízká Ms. 10 roudnickému druhému, popř. titulem („gruntovní sebrání ze všech práv zemských král. čes.“) i Ms. 23 brněnskému. Proti Ms. 10 však zachovává starší pravopis, takže je patrně textově starší, i když není úplný. Vhodný pro revisi textu Ms. 10.

Ms. 33

PRAHA: Archiv Pražského hradu
Kapitul. knih. pražs. 1697

„kapitulní pražský“
„Kalendář“

Pap., poč. XVII., 212 ff., 33,5×20,5 cm, vaz. celokož. hnědá, na před. desce „Melichara Kalendy z Větčina tato kniha o právech 1620“, vaz. i rkp. poškozeny. (Podlaha II. dodat. čís. 1697.)

1a—138b: (Kn. I—IX., Zavř.)

Redakce starší téměř shodná s textem Ms. 13 Buriánovým až na tamní datované explicity a na pravopis, který je ze 17. stol.

Ms. 34

PRAHA: Ústřední stát. archiv
fond Čes. dvor. kanc. Böhm. Abt. II-A-1

„čes. dvor. kanceláře“

Pap., XVIII. stř., 491 ff., 34×21 cm, fascikl bez vazby převážně z kvarternů.

1a—491a: (Latin. tit., životopis Všebr., neúplný něm. konspekt, pak kn. I.—IX., Zavř.)

Redakce vladisl. buď přímo z Ms. 4 Kinského nebo z jeho předlohy, zachovávající pravopis XVI.—poč. XVII. stol., shodně i v datovaném explicitu „Anno divini partus 1515 quinta sabbathi luce post solemne festum Annuntiationis dominae Dei parae de conceptu J. Chr. in Veteri urbe Pragensi“. Rukopis našel v aktech pro kodifikační komisi v XVIII. stol. Dr. Val. Urfus, srov. V. Vaněček, M. Vikt. Cornelius ze Všehrd a další vývoj čes. právnictví (1960, Rozpr. ČSAV, ř. SV. roč. 70, seš. 9) 26, pozn. 86.

*

Mimo uvedené rukopisy zjistil Dr. Jiří Pražák při soupisu rukopisů křižovnické knihovny signaturu dosud nezvěstného rukopisu XXII-A-17 (LVI-D-1) ze XVI. stol., který podle katalogu obsahoval VIII. a IX. knihu Všehrdovu.

(Uzavřeno 7. 3. 1961)